

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
MEDICINOS FAKULTETAS**

Menų terapijos (dailės terapijos) studijų programa

Reabilitacijos katedra

Gabrielė Gakštytė

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

Lytėjimo patyrimas suaugusių aklujų ir silpnaregių dailės terapijos procese

Experience of Touch of Adults with Visual Impairments in Art Therapy Process

Darbo vadovas

asist. dr. Audronė Brazauskaitė

Katedros vadovas

asist. dr. Tomas Aukštikalnis

Konsultantas

doc. dr. Aušra Adomavičienė

Vilnius, 2024

Studento elektroninio pašto adresas: gabriele.gakstyte@mf.stud.vu.lt

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
SANTRUMPOS	6
ŽODYNĖLIS.....	6
ĮVADAS.....	7
1. LITERATŪROS APŽVALGA	9
1.1 Suaugusių aklųjų ir silpnaregių grupės ypatumai	9
1.2 Lytėjimo ir regėjimo pojūčių santykis	10
1.3 Dailės terapijos taikymas neregiamis ir silpnaregiams	12
1.4 Molis kaip dailės terapijoje naudojama medžiaga	14
2. TYRIMO METODIKA	17
2.1 Tyrimo organizavimas	17
2.2 Tyrimo uždaviniai.....	18
2.3 Tyrimo dalyviai.....	18
2.4 Tyrimo etika.....	18
2.5 Tyrimo metodai.....	19
2.5.1 Interviu teminė analizė	19
2.5.2 Kūrinių turinio analizė	20
3. REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS.....	21
3.1 Teminės analizės rezultatai	21
3.2 Kūrinių turinio analizės rezultatai.....	30
3.2.1 Lukos molio lipdinių analizė.....	30
3.2.2 Beatos molio lipdinių analizė	34
3.2.3 Viktorijos molio lipdinių analizė	37
3.2.4 Visų dalyvių kūrinių turinio analizės rezultatų apibendrinimas	40
3.3 Bendras interviu teminės ir kūrinių turinio analizės rezultatų aptarimas	42
TYRĖJOS REFLEKSIJA	44
IŠVADOS.....	45
REKOMENDACIJOS	47
TYRIMO RIBOTUMAI.....	47
LITERATŪRA	48
PADĖKA.....	53
PRIEDAI	54

SANTRAUKA

Dailės terapijos metu taktilinis įsitraukimas į dailės medžiagas suteikia galimybę regos negalia turintiems asmenims giliai užmegzti ryšį su savimi, kitais ir juos supančia aplinka. Šiame darbe atskleidžiamas aklųjų ir silpnaregių asmenų patyrimas kūrybinio darbo su moliu metu dailės terapijos užsiėmimuose. Tyrinėjama kaip regėjimo sutrikimų turintys asmenys patiria kūrybinį dailės procesą, kaip molis veikia kaip terapinė medžiaga bei kaip lytėjimas veikia proceso metu. Šiuo tyrimu siekiama pagilinti supratimą apie lytėjimo patirtį, atskleisti dalyvių patyrimus.

Tikslas – atskleisti lytėjimo patyrimą suaugusių aklųjų ir silpnaregių dailės terapijos procese.

Tyrimo dalyviai. Trys suaugusios (30 - 80 m.) aklosios ir silpnaregės moterys.

Tyrimo uždaviniai. 1. Atlikti tyrimo dalyvių lytėjimo dailės terapijos procese patyrimo teminę analizę. 2. Atlikti tyrimo dalyvių molio dirbinių kūrinių turinio analizę. 3. Susieti gautus teminės ir turinio analizės rezultatus.

Tyrimo metodika. Atliktas kokybinis tyrimas, kurį sudaro literatūros apžvalga, dalyvių interviu teminė analizė ir kūrinių turinio analizė. Analizėms duomenys renkami stebint dailės terapijos užsiėmimų metu vykusį kūrybinį procesą, fotografuojant kūrinius, vedant tyrėjo refleksijų užrašus bei įrašant pusiau struktūruotus dalyvių interviu.

Tyrimo išvados. 1. Teminės analizės duomenys atskleidė aklųjų ir silpnaregių tyrimo dalyvių patirtis dailės terapijos metu, išskiriamos šios temos: atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas, prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus, ryšio kūrimas – aš ir kitas. 2. Tyrimo dalyvių molio dirbinių kūrinių turinio analizė atsiskleidė: lytėjimo patyrimas skatino vaizdinių kūrybą, išskiriamos dalyvių lipdinių grupės: rutulio, indo, žmogaus, gyvūnų, transporto priemonių, vietovės, indo. Lipdymo procesui būdingi kuriami realistiški, konkretūs objektai, dažniau renkamosi pusketis ar kietas molis, kuris paklusnesnis, kuriamos figūros yra patogios paimti į rankas, pakeisti vietą. Dalyvėms būdingas įvairaus aktyvumo (stiprus, energingas, monotoniškas) darbas su moliu, išreiškiamos emocijos. Per lipdinius pasakojamos gyvenimo istorijos, atgyja prisiminimai, perteikiami santykiai su kitais grupės dalyviais. 3. Apibendrinus interviu teminės analizės ir kūrinių turinio analizės rezultatus, išryškėjo jų sąsajos: Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimo tema siejasi su realistiškais, atpažįstamais objektais, tiesioginiais kūrinių pavadinimais, maža rizika medžiagų pasirinkime, eksperimentavimu per veiksmą bei skirtingus judesius su moliu, kūrinių kismą eigoje. Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus tema siejasi su ritmingais, energingais, ramiais ar stipriais judesiais išreikštais molyje, apskritimo, rutulio formomis, kūrinių iš vientisos molio masės. Prisilietimas inspiruoja pasidalinimus, atsivėrimus. Ryšio kūrimas – aš ir kitas tema siejasi su kurtais žmogaus, gyvūnų figūrų lipdiniais, transporto priemonėmis. Dalyvių įsitraukimas į kūrybinį procesą didino lytėjimo sąlytį, o kitų dalyvių kūrinių lytėjimas kėlė iššūkių.

Raktiniai žodžiai: dailės terapija, lytėjimas, aklumas, silpnaregystė.

SUMMARY

In art therapy, tactile engagement with art materials offers visually impaired people the opportunity to connect deeply with themselves, others and their environment. This thesis reveals the experience of blind and partially sighted people in art therapy sessions of creative work with clay. It explores how visually impaired individuals experience the creative art process, how clay works as a therapeutic material and how tactile perception works during the process. This study aims to deepen our understanding of what tactile experiences are like. Uncovering the transformative potential of touch in art therapy and further research.

The aim is to reveal the experience of touch in art therapy for adults who are blind and partially sighted.

Participants. Three adult (30 - 80 years old) blind and partially sighted women.

Objectives. 1. To conduct a thematic analysis of the participants' tactile experience in the art therapy process. 2. To conduct a content analysis of the participants' clay artworks. 3. To summarise the results of the thematic and content analysis.

Methodology. The study conducted a qualitative investigation consisting of a literature review, thematic analysis of participant interviews and content analysis of the works. For the purpose of the analyses, data were collected by observing the creative process during art therapy sessions, photographing the works, taking reflective notes from the researcher, and recording semi-structured interviews with the participants.

Conclusions. **1.** The thematic analysis revealed the experiences of the blind and visually impaired participants in art therapy, with the following themes emerging: cautious exploration of creativity, touch opens up feelings and narratives, and creating a connection – self and other. **2.** The content analysis of the participants' clay artworks was highlighted as follows: the tactile experience stimulated the creation of imagery, and the participants' groups of mouldings were distinguished: a ball, a vessel, a person, an animal, a vehicle, a place, a vessel. The moulding process is characterised by the creation of realistic, concrete objects, with a preference for semi-hard or hard clay, which is more malleable, and the shapes created are easy to pick up and place. The participants are characterised by different levels of activity (strong, vigorous, monotonous) with the clay. Life stories are told through the mouldings, memories come alive, relationships with other group participants are conveyed. **3.** Comparison of the results of the thematic analysis of the interviews and the analysis of the content of the works of art highlighted their common fields: The theme of cautious exploration of creativity is associated with realistic, recognizable objects, direct

titles of the works, low risk in the choice of materials, experimentation through action with clay. The theme of touch opens up feelings and narratives is associated with rhythmic, energetic, calm or strong movements expressed in clay, circle, ball shapes and works from a solid mass of clay. Touch inspires sharing, opening up. The theme of "Creating a connection - me and the other" is conveyed through the creation of mouldings of human and animal figures, vehicles. The participants involvement in the creative process increased tactile contact, while touching other participants' creations posed challenges.

Keywords: art therapy, sense of touch, blindness, visual impairments.

SANTRUMPOS

DT – dailės terapija

LASS – Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga

ŽODYNĖLIS

Aklumas – regos sutrikimas. Išskiriami absoliutus, kai akis visiškai neskiria šviesos nuo tamsos, praktinis, kai regos aštrumas $<0,02$, ir profesinis akumas, kai žmogus negali dirbti įprasto darbo. Aklumą gali nulemti regėjimo aštrumo sutrikimas ar regėjimo lauko susiaurėjimas (*Visuotinė lietuvių enciklopedija, s.a.*).

Haptinis – lytėjimo jautimas, jungiantis taktilinius ir kinestezinius pojūčius. Aktyviai lytėjimu tyrinėjant objektą, galima išskirti ne tik atskirus jo bruožus ir ypatybes, bet ir objekto formą bei kontūrą. Tai leidžia suformuoti vientisą suvokiamo objekto vaizdą

Lytėjimas, lytė - žmogaus ir gyvūnų gebėjimas nustatyti objektų savybes (paviršių, formą, dydį) naudojantis odos ir kinesteziniais receptoriais. Lytėjimas dar vadinamas *haptiniu*, arba *taktiliniu*, suvokimu. Lytėjime dalyvauja taktiliniai (lietimo ir spaudimo), šalčio, šilumos, skausmo ir sausgyslių bei sąnarių receptoriai (*Visuotinė lietuvių enciklopedija, s.a.*).

Silpnaregystė - regos nusilpimas – regimųjų pojūčių ir suvokimų sutrikimai, kurie trukdo normaliai raidai, mokymuisi, orientavimuisi erdvėje, savarankiškam gyvenimui. Nustatoma matuojant regos aštrumą ir akiplotį (*Visuotinė lietuvių enciklopedija, s.a.*).

Taktilika – tai odos jutimo rūšis: palietimo, spaudimo ir vibracijos, veikiančių odos paviršių, jautimas (Psichologijos žodynas / specialieji redaktoriai, 1993)

ĮVADAS

Regėjimo sutrikimai, nuo dalinio regėjimo iki visiško aklumo, gali turėti didelės įtakos kasdieniam gyvenimui, emocinei gerovei ir socialinei sąveikai. Suaugusieji, turintys regėjimo sutrikimų, dažnai susiduria su įvairiais iššūkiais. Tradicinės terapinės intervencijos ne visada gali būti tinkamos ir prieinamos, o tai pabrėžia, kad reikia alternatyvių metodų, kurie leistų išnaudoti kitus pojūčius, ypač prisilietimą. Suaugusiesiems, turintiems regėjimo sutrikimų, regos susilpnėjimas ar nebuvimas pakelia lytėjimo jutimą į aukštesnę poziciją kaip sąveikos ir bendravimo su pasauliu priemonę. Aktyviai lytėjimu tyrinėjant objektą, galima išskirti atskirus jo bruožus ir ypatybes, objekto formą bei kontūrą, tekstūrą. Silpnaregiams bei akliems gali būti sunku pastebėti figūros kontūro linijas, suvokti gylį, judesį, taip pat išskirti atskirus elementus iš visumos, juos logiškai jungti, įtakos turi apšvietimas, susidarę kontrastai, taip pat turimi, išugdyti įgūdžiai. Negalėjimas išskiria iš visuomenės, gali sukelti iššūkių. Negalėjimas sukuria ir tam tikras ribas dailės terapijos kabinete, t.y. dailės terapija akliems bei silpnaregiams retai taikoma siejant su vizualinės raiškos priemonėmis ir nepilnavertišku jų panaudojimu, dažniau renkamasi kitus menų terapijos variantus kaip muzikos, šokio bei judesio terapiją.

Šiame darbe atskleidžiamas aklųjų ir silpnaregių asmenų patyrimas kūrybinio darbo su moliu metu dailės terapijos užsiėmimuose. Tyrinėjama kaip regėjimo sutrikimų turintys asmenys patiria kūrybinį dailės procesą, kaip molis veikia kaip terapinė medžiaga bei kaip lytėjimas veikia proceso metu. Molis išsiskiria iš kitų dailės raiškos priemonių (pavyzdžiui, kreidelės, pieštukai, dažai ir pan.), kuriuos naudojant kūrybiniame procese yra mažiau įtraukiamas lytėjimas. Taigi molis labai sensorinė medžiaga, ji turi svorį, formą, kuri kinta, galima keisti konsistenciją, keičiasi temperatūra ir tekstūra. Molis suteikia neribojamą kiekį kūrybos ir naikinimo ciklą (Elbrecht, 2013). Pasitelkiant moliu, jo savybėmis, šiuo tyrimu siekiama pagilinti supratimą apie lytėjimo patirtį, kaip išreiškiamos emocijos, kokios temos iškyla ir užmezgami ryšiai terapinio konteksto metu. Atskleidžiant transformacinį prisilietimo potencialą dailės terapijos metu bei tolesniuose tyrinėjimuose.

Aktualumas ir naujumas. Dailės terapija dar nauja mokslo atšaka Lietuvoje, besipildanti moksliniais tyrimais. Šis tiriamasis darbas – kaip vienas iš jų, papildys ir praplės bendrai dailės terapijos pažinimo lauką, taip pat aklųjų ir silpnaregių lytėjimo patyrimą dailės terapijos procese. Suaugusiesiems, turintiems regėjimo sutrikimų, lytėjimo dailės terapijos pobūdis gali būti ypač reikšmingas, siūlantis unikalų jutiminį kelią į kūrybiškumą ir savęs tyrinėjimą. Lietuvoje tyrimus plečia studentai rašantys magistro darbus apie aklųjų ir silpnaregių paauglių patirtis dailės terapijos procese (Butnoriutė, 2022), molio galimybes dailės terapijos procese tiriamos su nuotaikos sutrikimų turinčiais asmenimis (Stončiūtė, 2019). Užsienio literatūros analizės metu išsiskyrė

autorių, tyrėjų darbai: dailės terapijos su moliu taikymas akliesiems, aprašant tyrimo metodo galimybes (Herrmann, 2016), tiriant dailės medžiagų savybes dailės terapijos procese (Hinz, 2009), lyginant dvimačių ir trimačių objektų kūrimą vaikų su specialiais poreikiais (Kim, 2014). Didesnis dėmesys skiriamas vaikams turintiems regėjimo sutrikimų, tad darbų tiriančių suaugusiųjų patirtis ne daug, vienas jų - tirtos suaugusiųjų netekusiųjų regėjimo patirtis (DiGiulio, 2017).

Praktinė tiriamojo darbo reikšmė. Kokybinio darbo formatas leidžia iš arti susipažinti su tyrimo dalyvių patirtimis ir dailės terapijos su moliu kūrybiniu procesu, jo veiksmingumu. Surinkti duomenys, gautos išvados bei išskiriamos rekomendacijos tyrimo metu gali būti naudingos menų terapeutams, socialiniams darbuotojams, asmenims dirbantiems su regėjimo negalia turinčiais žmonėmis. Taip pat informacija apie dalyvių patirtis dirbant su moliu gali būti naudinga ne tik specifiskai akliesiems bei silpnaregiams, bet ir kitoms tiriamųjų grupėms, praplečiant molio, kaip dailės terapijos metu naudojamos dailės raiškos priemonės, panaudojimą, ypatumus ir galimybes.

1. LITERATŪROS APŽVALGA

1.1 Suaugusių aklųjų ir silpnaregių grupės ypatumai

Akys yra vienas iš pagrindinių jutimo organų, priimančių informaciją. Per regą atsiskleidžia objektų, aplinkos požymiai, tokie kaip forma, dydis, atstumas, spalva, tekstūra, judėjimas ir pan., regėjimas leidžia perteikti erdvinius santykius, ryšius. Rega orientuojamasi erdvėje, įgyjami optiniai daiktų vaizdiniai, atskiriamos spalvos bei jų kaita (Gudonis, 1998). Greitai ir tiksliai apdorojant informaciją, gaunamą iš regos organų, ir ją perduodant vykdomiesiems organams, formuojami sudėtingi mechanizmai, valdantys raumenų įsitemimą ir atsipalaidavimą, viso kūno ir jo dalių pusiausvyrą erdvėje, judesių koordinaciją, greitą orientaciją aplinkoje (Skirius, 2007).

Aklumas ir regėjimo sutrikimai yra sudėtingos jutimo negalios, kurios turi įtakos daugybei žmonių visame pasaulyje. Pasaulio sveikatos organizacijos (ang. WHO) skaičiavimais, maždaug 253 milijonai žmonių turi regėjimo sutrikimų, iš kurių 36 milijonai yra akli. Pagrindinės regėjimo sutrikimo priežastys yra negydomos refrakcijos ydos, katarakta, glaukoma, su amžiumi susijusi geltonosios dėmės degeneracija ir diabetinė retinopatija (*Vision Impairment and Blindness*, s.a.). Remiantis Lietuvos statistikos duomenimis 2023 m. akių ligomis serga 600 tūkst. gyventojų, iš kurių regėjimo sutrikimų ir aklumą turi 58,5 tūkst. gyventojų. Didžiausią dalį sudaro suaugusieji, iš kurių pusė pensinio amžiaus asmenys (*Higienos institutas*, s.a.).

Aklumas ir regėjimo sutrikimai apima daugybę sąlygų, kurios turi įtakos gebėjimui matyti ir suvokti supantį pasaulį. Nuo visiško aklumo, kai asmenys mažai arba visai nejaučia šviesos, iki įvairaus laipsnio regėjimo sutrikimo, kuris gali apimti neryškų matymą, tunelinį matymą ar sunkumus atskirti spalvas, šios sąlygos daro didelę įtaką kasdieniam gyvenimui ir nepriklausomybei, žmogaus funkcionavimui visuomenėje. Įvairių regos sutrikimų (periferinio, centrinio regėjimo sutrikimai, bendro neryškaus matymo sutrikimai) priežastys aprašomos gide sudarytame neregiamis ir silpnaregiams (Balčiūnienė ir kt., 2022). Pagal tarptautinę ligų kvalifikaciją (TLK-10) išskiriamos regos būklės: visiškas aklumas, praktiškas aklumas, aklumas su regėjimo likučiu, žymi silpnaregystė, silpnaregystė (*TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas*, s.a.). Daugėjant sergančiųjų, turinčių regėjimo negalią, vis labiau tolstama nuo egzistavusio medicininio negalios vertinimo, „palaiptiui pereinant prie socialinės negalios sampratos modelio, kuris negalią traktuoja kaip socialinę problemą“ (Balčiūnienė ir kt., 2022, p.3). Nemažai asmenų turinčių regėjimo sutrikimus taikoma socialinė rehabilitacija, kuria skatinamas, ugdomas žmogaus savarankiškumas, prisitaikymas, visavertis gyvenimas naudojantis teikiamomis socialinėmis paslaugomis, technologijomis, įstatymais ir lengvatomis.

Negalia ar negalėjimas paveikia asmenį, apžvelgus tyrimus, straipsnius, nagrinėjamas aklumo ir regėjimo sutrikimų poveikis asmenų fizinei, emocinei ir socialinei gerovei, tiriamos asmenų patirtys, pabrėžiami iššūkiai, psichologinė sveikata (Papadopoulou ir kt., 2013), (Demmin & Silverstein, 2020), (Indrayani & Immanuel, 2022). Darbingo amžiaus suaugusieji, turintys regėjimo sutrikimų, žymiai dažniau susiduria su prastesne psichine sveikata, socialiniu funkcionavimu ir gyvenimo kokybe (Nyman ir kt., 2010). Irane atlikto tyrimo metu vertinta regėjimo sutrikimų turinčių asmenų gyvenimo kokybė. Tyrėjai remdamiesi rezultatais rekomenduoja, kad būtinas geresnis išsilavinimas, užimtumas, socialinių programų tobulinimas ir plėtra akliesiems ir silpnaregiams, ypač moterims (Khorrami - Najid ir kt., 2016)

Apibendrinant galima pasakyti, kad aklumas ir regėjimo sutrikimai gali turėti didelį poveikį daugeliui gyvenimo aspektų, įskaitant mobilumą, nepriklausomybę, prieigą prie informacijos, švietimą, užimtumą, socialinį dalyvavimą, sveikatą ir saugumą. Taip pat negalia gali paskatinti ir teigiamų asmenybės bruožų ir stipriųjų pusių vystymąsi. Prisitaikydami prie aplinkybių, regos negalią turintys asmenys dažnai demonstruoja atsparumą, savarankiškumą, kūrybiškumą, empatiją ir ryžtą, formuodami turtingas ir įvairiapuses asmenybes.

1.2 Lytėjimo ir regėjimo pojūčių santykis

Nesant regėjimo arba riboto regėjimo asmenys, turintys regėjimo sutrikimų, labai pasikliauja lytėjimo tyrinėjimais, kad rinktų informaciją apie juos supančią aplinką. Jie naudoja savo lytėjimo jausmą tyrinėdami objektus, paviršius ir tekstūrą, įgydami erdvinį savo aplinkos supratimą (Heller & Gentaz, 2013). Prisilietimas, lytėjimas, be regėjimo ar kitų iš išorės ateinančių dirgiklių, priklauso nuo informacijos, gaunamos lytėjimo, judesių ir į kūną nukreiptų signalų (GBD 2019 Blindness and Vision Impairment Collaborators & Vision Loss Expert Group of the Global Burden of Disease Study, 2021). Lytėjimo metu asmenys, turintys regėjimo sutrikimų, gali „matyti“ rankomis, formuodami objektų bei erdvių vaizdus, pagrįstus lytėjimo pojūčiais. Šie lytėjimo vaizdai yra lyg atitikmuo reginčiojo sukurtam vaizdinui. Taip pat išskiriama, kad regėjimas vaidina lemiamą vaidmenį įgyjant gebėjimą suvokti objekto tęstinumą arba objekto išlaikymą, t.y. įgyjant gebėjimą suvokti, kad objektai vis dar egzistuoja, net jei jie nebepasirodo (Kızılaslan, 2020).

Lytos funkcionavimas esant skirtingo regėjimo ir aklumo situacijose išsiskiria, tik visiško nematymo atveju atsiskleidžia juslinės lytos galimybės pilnai. Netekus regėjimo, vizualios informacijos trūkumas kompensuojamas likusiomis juslėmis gaunama informacija, tad suvokimas per lytą gali tapti dominuojančiu. Tai lemia visos suvokimo sistemos persitvarkymą (Raudonienė, 2012).

Haptinė suvokimo sistema (jungianti taktilinius ir kinestezinius pojūčius) vaidina svarbų vaidmenį kontroliuojant veiksmus, taip pat objekto prieinamumą, kreipia dėmesį į tai, kas trukdo ir kas galėtų pagerinti atvaizdų suvokimą lytėjimu nematymo sąlygomis (Heller, 2000). Jutimo pakeitimo per klausą ar lytėjimą, paverčiant vaizdinę informaciją į nevaizdines formas, išnaudoja smegenų gebėjimą įvairiarūšiam plastiškumui. Šie metodai leidžia regos sutrikimų turintiems asmenims „matyti“ kitais pojūčiais, tokiais kaip lytėjimas ar klausas, pertvarkant nervinius kelius, kad būtų galima apdoroti jutimo informaciją iš alternatyvių šaltinių. Vykdamas jutiminį pakeitimą, ryšys tarp lytėjimo ir regėjimo dar labiau sustiprinamas, efektyviai užpildant atotrūkį tarp lytėjimo ir regėjimo sričių. Pastebima, kad turintys regos likutį asmenys geriau atpažįsta taktilinius piešinius nei akli nuo gimimo, taigi iškilių piešinių interpretavimui vizualinis patyrimas yra labai padedantis (Heller & Gentaz, 2013).

Asmenims, turintiems likutinį regėjimą, lytėjimas ir regėjimas gali papildyti vienas kitą, kad pagerintų suvokimą ir supratimą, paaiškintų arba patvirtintų regimuosius išpūdžius, ypač tais atvejais, kai vizualiai gaunama informacija yra dviprasmiška arba nepatikima. Lytėjimo tyrinėjimai taip pat gali suteikti papildomos jutiminės informacijos ir sustiprinti erdvines koncepcijas. Integruodami lytėjimą ir regėjimą, šie asmenys gali susidaryti išsamesnį savo aplinkos suvokimą. D. Raudonienė disertacijoje rašo apie regėjimo ir lytėjimo patyrimo išskirtinumus: „rega fiksuoja visus atvaizdo elementus iš karto, beveik akimirksniu pateikdama atvaizdo visumą, tuo tarpu lyta tiria kiekvieną atvaizdo elementą paeiliui“ (Raudonienė, 2012). Lytėjimo patyrimas reikalauja daugiau laiko, įsitraukimo ir veiksmo. Pažinimas lytėjimu vyksta kūno dalį, įprastai ranką judinant ant nejudančio objekto. Ranka negali būti nejudanti norint pažinti objektą. Taip veiksmas, judesys tampa pastovus, norint gauti informaciją (Kennedy, 1993).

Atliktame D. Radziun ir kt. tyrime su aklaisiais, gauti rezultatai nurodo, kad aklieji gali patirti emocinį prisilietimą kitaip nei regintys asmenys, o delne yra jaučiamas santykinai didesnis malonumas. Šie rezultatai suteikia platesnę išvalgą apie somatosensorinį aklyjų asmenų suvokimą atsižvelgiant į socialinį ir emocinį prisilietimo aspektą (Radziun ir kt., 2023). O L. Khil ir kt. tyrime tirta pojūčių sutrikimų įtaka gyvenimo kokybei, pastebėta, kad jutimo sutrikimai daugiau paveikė fizinę nei psichologinę sveikatą atsižvelgiant į gautus rezultatus (Khil ir kt., 2015).

Žmogus pasaulį patiria per pojūčius. Jutimo organais ateinančia informacija ir visos medijos, jutiminio modalumo požiūriu, yra „mišri medija“, t.y. iš tiesų viską jaučiame vienu metu, o visos vadinamosios vaizdinės priemonės apima kitus pojūčius (ypač lytėjimą ir klausą). (Mitchell, 2005). Remiantis tuo ir dailės istorijos, dailėtyros patyrimuose, tyrimuose rekomenduojama nuo vizualaus vertinimo atsigręžti į lytėjimą, ypač meno kūrinį lietimą, stebėti kaip jis veikia žmogų, jau jauseną (Dent, 2014).

Apibendrinant, prisilietimas yra kelias žmonėms su regėjimo negalia gauti informacijos apie savo aplinką. Aktyvaus lytėjimo metu, braukiant, maigant, čiupinėjant, gnaibant, tapšnojančiais pirštais tyrinėjama, renkama informacija apie objektus, paviršius, tekstūras ir erdvinius ryšius, reaguojant į dirgiklius kuriamos reakcijos. Rankomis, pirštų galiukais ar kitomis kūno dalimis jausdami objektų formą, dydį ir kontūrus, regos negalią turintys asmenys įgyja įžvalgą apie juos supančią aplinką, todėl gali saugiai ir savarankiškai naršyti.

1.3 Dailės terapijos taikymas neregiam ir silpnaregiams

Dailės terapija akliesiems ar silpnaregiams yra unikali išraiškos, bendravimo ir emocinio tyrinėjimo erdvė. Nors tradicinės vizualiojo meno formos (piešimas, tapyba) šiems asmenims gali būti ribotos ar neprieinamos. Dailės terapijos užsiėmimų terapinės priemonės, medžiagos ir užduotys iš tiesų nėra tokios akivaizdžios ir apibrėžtos. Jos remiasi būtent dailės praktikų transformacija į terapines, o anot V. Šapokos: „kiekvienas terapinis kontekstas koordinuoja meninės išraiškos funkcijas pagal specifines kliniškes charakteristikas. Tokiu būdu kiekviena formali priemonė ir išraiškos būdas, atsižvelgiant į psicho(pato)loginį kontekstą, įgauna atitinkamas charakteristikas ir konkretaus veikimo modelį“ (Šapoka, 2009).

Susidūrimas su dažniausia dailės terapijos versija – kaip vizualinio meno kūrimas ir panaudojimas terapiniame procese – gali iškelti ir kliento ar paciento pasipriešinimą atsižvelgiant į savo regėjimo galimybių apribojimą. Nors E.E. Partridge ir kt. tyrėjų atlikto tyrimo metu pastebėta, kad bendrai suaugę, vyresni asmenys susiduria su terapijos stigma – bijosi būti pažeidžiami, vengia jos (Partridge, 2022). Tad verta atsižvelgti į adaptavimą, prisitaikymą dailės terapijos formatą prie dalyvio, sukurti saugią erdvę. Čia terapeutas yra atsakingas už priemonių, aplinkos pritaikymą, adaptavimą prie kliento (Kriukelienė, 2009). Taip pat terapeutui dirbant su neregium ar silpnaregiu svarbu suprasti kokie yra kliento norai, kokios galimybės, tam padeda atsiskleisti medžiagų platus pasirinkimas (Partridge, 2016). Dailės terapija talpina savyje lankstumą, kas tampa privalumu skirtingų poreikių asmenims, bendrai terapija yra bendradarbiavimo partnerystė, norint išverti neišvengiamą įtampą, atsirandančią dėl bet kokių vidinių pokyčių, procesų (Rubin, 2011). Anot F.M. Li ir kitų tyrėjų atlikto tyrimo siekiant suprasti kaip galima pritaikyti vizualų meną regėjimo negalią turintiems asmenims, išskirtos technologijų pritaikymo galimybės (Li ir kt., 2023), tai rodo ir šių laikų suteikiamas galimybes, skirtingų priemonių ir sričių pritaikymą, panaudojimą.

Kuriant iš dailės medžiagų saugioje aplinkoje, regėjimo sutrikimų turintys asmenys turi galimybę įgauti ar atskleisti kontrolę bei įžvalgas, tirti savo vidinį pasaulį, suprasti kas jie yra ir kuo norėtų būti (Herrmann, 1995). Per dailės raiškos priemones, jų panaudojimą žmogus atskleidžia savo vidines galias (Kriukelienė, 2009).

Dailės terapija taikoma siekiant pagerinti gerovę ir psichologinį funkcionavimą (Malchiodi, 2012). Tiriant dailės terapijos nauda iš neuromokslo pusės, išvelgiama daug emocinio ir kognityvinių pokyčių, kurie prisideda prie paciento ar kliento gerovės, o kūrybinė raiška prisideda prie gerovės pajautimo, naudojamos medžiagos ir metodai turi įtakos saviraiškai, padeda emocinei savireguliacijai (King ir kt., 2019), (Hass-Cohen & Findlay, 2015).

Dailė, kūryba turi nepaprastą gebėjimą peržengti kliūtis, įskaitant tas, kurias sukelia negalia. Asmenims, turintiems regėjimo negalią, dailė tampa daugiau nei vaizdine patirtimi – ji tampa išraiškos, įgalinimo ir ryšio su pasauliu priemone. Peržengiant dailės terapijos sienas, kuriami meniniai-socialiniai projektai su neįgaliaisiais suteikė galimybę geriau pažinti save ir keistis (Brazauskaitė ir Dikčiūtė, 2015). Meno terapijos taikymas tyrime su regėjimo ribojimų turinčiais žmonėmis atskleidė depresiškumo rodiklių mažėjimą (Chan ir kt., 2023).

Dailės terapijos metu su aklaisiais ir silpnaregiais rekomenduojama ir ypač patogiu, prasminga naudoti trijų dimensijų (3D) medžiagas ir objektai, kaip pavyzdžiui, mediena, molis, popieriaus figūros ir panašiai. Rankos dydžio medžiaga patogi patyrimui bei tyrinėjimui (Gussak & Rosal, 2015). D. DiGiulio tyrime, atliktame su suaugusiaisiais netekusiais regėjimo, patirtys dailės terapijos metu su moliu atskleidžia, kad darbas su moliu įgalina individus susidurti su konstruktyviais ir destruktyviais savęs aspektais kaip psichinių pokyčių ir tapatybės kūrimosi procesais (DiGiulio, 2017). Dailės terapijos metu tiriamasis su savo lipdomu objektu sukuria, užmezga „saugų ryšį“, į kurį sutelkia savo dėmesį ir kuris nekelia jam grėsmės. Kūrybinis dirbiny ar objektas tampa simboliu, savotiška bendravimo sistema bendradarbiaujančia tarp autoriaus, terapeuto ir kūrinio (Gussak & Rosal, 2015).

„Molio laukas“ (ang. *Clay Field*) taikomas metodas dailės terapijoje, jis apima intensyvią lytėjimo patirtį – tai gali susieti dalyvį su pirminiu bendravimo būdu, su prieš žodiniu gyvenimo etapu. Išskiriama kokybė terapiniame kontekste, regresinės savybės leidžia terapeutui spręsti ankstyvo prisirišimo problemas, vystymosi nesėkmes ir trauminius įvykius pirmiausia neverbaliniu būdu. Atsižvelgiant į aplinkos saugumą, metodas lengvai taikomas akliesiems ir silpnaregiams (Elbrecht, 2013), (Elbrecht & Antcliff, 2014).

Remiantis L. Hinz ETC (*Expresive Therapies Continuum*) aprašomais lygmenimis, kinestezinis komponentas yra susietas su neverbaliniu bendravimu, energijos raiška, kūno įtampos mažinimu ir žmogaus susijaudinimo lygio didinimu ar sumažinimu. (Hinz, 2009). Rankų naudojimas kaip suvokimo įrankis yra žinomas kaip haptinis suvokimas. Molis yra pažįstama dailės terapijos medžiaga, pasižyminti lytėjimo išraiška ir patirtimi. Kai rankos liečia molį terapinėje aplinkoje, natūraliai stimuliuojami eksteroreceptoriniai ir interoreceptoriniai, o kiekvienas rankų judesys suteikia tiesioginį grįžtamąjį ryšį smegenims. Haptinis suvokimas leidžia neverbaliniu būdu

pasiekti psichologinius ir sensomotorinius procesus, sutrukdytus traumos (Elbrecht & Antcliff, 2014).

Apibendrinant mokslininkų atliktus tyrimus, literatūrą, galima teigti, jog dailės terapija suteikia galimybę dalintis savo patirtimi, jausmais ir poreikiais, kuriuos sunku išreikšti žodžiais. Dailės terapija vis labiau pripažįstama kaip vertinga terapinė priemonė asmenims, turintiems regėjimo sutrikimų, siūlantį unikalius saviraiškos, tyrinėjimo ir emocijų apdorojimo būdus. Nors daug dėmesio skiriama vizualiniams dailės terapijos aspektams, mažiau žinoma apie regos negalią turinčių asmenų, užsiimančių menine veikla, lytėjimo patirtį, tai suteikia galimybes tolesniems tyrinėjimams ir atradimams.

1.4 Molis kaip dailės terapijoje naudojama medžiaga

Molio gaminiai yra gerai žinomi žmonijos istorijoje nuo priešistorinių laikų, tokių jų formų kaip vazos, puodai ir simbolinės figūros, įskaitant žmonių figūras sutinkama dažnai kasdienybėje. Molio figūrėlės, pagamintos iš žemės, gali atspindėti ryšį tarp žmogaus psichinio pasaulio ir materialaus pasaulio. Šis ryšys yra svarbiausias dailės terapijoje – veikloje, kurios metu dailės medžiagos naudojamos vidiniam, dvasiniam pasauliui reprezentuoti (Sholt & Gavron, 2006).

Pagrindinė dailės terapijos užsiėmimuose su aklaisiais ir silpnaregiais siūloma naudoti medžiaga – molis. Molis išsiskiria iš kitų dailės raiškos priemonių, kurias naudojant kūrybiniame procese yra mažiau įtraukiamas lytėjimas. Taigi molis labai sensorinė medžiaga, ji turi svorį, formą, kuri kinta, galima keisti konsistenciją, keičiasi temperatūra ir tekstūra. Molis suteikia neribojamą kiekį kūrybos ir naikinimo ciklą, o C. Elbrecht rašydama apie „Molio lauką“ (ang. *Clay Field*) metodą suaugusiems asmenims net pataria su moliu dirbti užsimerkus, kad paskatintų daugiau veikti sąmonę ir iškeliamus turinius (Elbrecht, 2013). Apie molį kaip dailės terapinę medžiagą U. Hermann teigia, kad lytėjimo pojūtis įtraukia ir kitas jusles, kadangi didžiąją dalį informacijos regintieji gauna vizualiai, o akliems vizualus informacijos gavimo būdas neįmanomas ar apribotas (Hermann, 2015). Molis skatina ar net tiesiog reikalauja judesio, rankų įsitraukimo kuriant, lipdant. Lipdant rankomis, be įrankių, patyrimas gal būti labai įtraukiantis, sužadina sąmonę ir prisiminimai (Hinz, 2009). Tai gali paskatinti regresiją. Taip pat išskiriama, kad darbas su moliu gali padėti išreikšti emocijas, išgyventi katarsį, palengvinti verbalinę komunikaciją, įkūnyti savo išgyvenimus, patirtis (Sholt & Gavron, 2006).

Per medžiagą galima stebėti ryšį tarp savęs ir „kito“, kaip kuriamas santykis, koks jis. Lytėjimo kontaktas yra pirmas komunikacijos su aplinka kanalas, būdas, kuriuo naujagimis naudojasi, dominuoja kūdikio ir globojančio asmens ryšys per odą, burną (Hunter & Struve, 1998). Molio lipdymas, darbas su juo primena pirminį išraiškos ir komunikacijos būdą. Prisilietimas

kuriant molio dirbinius taip pat reikalauja kūno judesių gausiose lietimui ir modeliavimo galimybėse. Taigi molio darbas sukuria kūnui visą neverbalinę kalbą ar komunikaciją, per kurią gali būti išreikšta jo psichinė būseną, emocijos ir pirminiai objektų santykiai (Sholt & Gavron, 2006). Dar žvelgiant į vaikystę, A.G. Woltmann tyrime plačiai aprašo modeliavimo molio ištakas. Jis teigia, kad jos slypi ankstyvaisiais žmogaus vystymosi metais, kai kūdikis atranda savo išmatų plastiškumą. Raidos procese vaikas nuo netyčinės veiklos su plastiškais medžiagomis pereina prie realių objektų vaizdavimo su kuriamomis sąsajomis, reikšmėmis ir emocinėmis vertybėmis (Woltmann, 1993). C. Golomb ir M. McCormick tyrimo metu stebėta kaip trimatės skulptūras iš molio kuria įvairaus amžiaus vaikai, jaunuoliai, rezultatai parodė, kad trimatės tiesumo ir kelių pusių sampratos atsiranda ankstyvoje vaikystėje, molis visiems buvo natūraliai priimtina medžiaga (Golomb & McCormick, 1995).

Molis veikia kaip universalus tarpininkas, kartu jis reikalauja fizinio įsitraukimo, atspindi net mažiausią prisilietimą. Galima nepalikti klaidos žymės, jei persigalvojama kuriant, lengva taisyti, keisti lipdinį. Taip pat molio plastiškumas gali kelti frustraciją, kontrolės praradimą, kai klientui nesigauna taip kaip jis nori. Per molį išreiškiamos emocijos, patiriamas katarsis, iškrova, atskleidžiami pasąmonės turiniai, išreiškiamos mintys. Terapinis darbas su molio gali paskatinti per greitą ar ankstyvą emocinį atsiskleidimą, ypač atskleidžiant traumines patirtis, tad svarbi saugi erdvė, palaikanti aplinka (Moon, 2010).

Emocinei ir psichologinei sveikatai gerinti taikoma dailės terapija ir molis. H. Jang ir S. Choi atliktas tyrimas, žemesniam socialiniams statusui priklausantiems paaugliams taikyta dailės terapija su molio, išvadose teigiama, kad dailės terapija turi teigiamą poveikį paauglių ego-atsparumui, padedančiam mentalinei ir emocinei adaptacijai besikeičiančioje bei konfliktingoje aplinkoje (Jang & Choi, 2012). Tirta ir depresija sergančių gerovė, po dailės terapijos, molio minkymo, pastebimi sergančiųjų žemesni depresijos rodikliai, pagerėjusi sveikata, kūno, proto ir dvasios savijauta (Nan & Ho, 2017). Kūryba iš molio rodo galingą terapinį poveikį pertvarkant ir įtraukiant sudėtingas patirtis ir nesėkmes, reguliuojant jausmus ir įvedant naujas prasmes egzistencinėms kovoms ir gyvenimo problemoms spręsti (Nan & Wong, 2021).

Dailės terapijos užsiėmimų metu naudojamos medžiagos gali turėti įtakos skirtingiems patirimams. Įtraukiami skirtingi smegenų tinklai. I. Pénzes ir kitų tyrėjų atlikto tyrimo metu stebėtos elektroencefalogramos, kai dalyviai piešė pieštuku su ir be instrukcijos bei kūrė iš molio be instrukcijos. Skirtingos fizinės molio ir pieštuko savybės aktyvavo skirtingas smegenų sritis. Rezultatai rodo, kad darbas su molio rodė dalyvius esant labiau atsipalaidavimo būsenoje (Pénzes ir kt., 2023)

Molio naudojimas dailės terapijos lauke išskirtinai tiriamas ir su Parkinsono liga sergančiais. Parkinsono ligos ryškiausi simptomai – galūnių drebinimas, rigidiškumas. Y.S. Bae

ir D.H. Kim tyrime pasirinkta dirbti su moliu kaip meno medžiaga dėl lengvo interaktyvaus naudojimo, lytėjimo savybių ir poveikio rankų miklumui. Pastebėta, kad darbas su moliu sukelia pasitenkinimą kuriant meno kūrinį, tuo pačiu padeda atsipalaiduoti, išlaisvina pirminę atmintį (Bae & Kim, 2018). Taip pat dailės terapija Parkinsono liga sergantiesiems pagerina bendrus pažinimo įgūdžius, motorines funkcijas (Cucca ir kt., 2021). Atskleista, kad molio naudojimas dailės terapijos užsiėmimų metu, netaikant fizinės terapijos, veiksmingai sumažino lėtinį insultą patyrusių pacientų depresijos ir beviltiškumo jausmo rodiklius (Gezgin Yazici ir kt., 2024).

Meninės medžiagos, kurios vienu metu stimuliuoja du ar daugiau pojūčių, padeda labiau įsitraukti į procesą klientus, kurių jutimo gebėjimai yra sumažėję, taip pat vyresnio amžiaus žmones, turinčius ribotas galimybes keisti aplinką (Hinz, 2009). Sėkminga patirtis kuriant suteikia pasitenkinimo, žmonės per kūrybinį procesą su moliu gali būti labiau linkę patirti kontrolės jausmą ir panaudoti savo sugebėjimus (Kim, 2014). Darbas su moliu skatina kūno įsitraukimą, sumažina atstumą tarp kūrinio ir kūrėjo, veda prie esminės realybės - tiesioginio santykio.

Apibendrinant galima teigti, kad molis pasižymi unikaliomis savybėmis, dėl kurių jis yra puiki medžiaga dailės terapijai, ypač asmenims su regėjimo negalia. Dėl savo lytėjimo pobūdžio, universalumo, gydomųjų savybių ir simbolinio potencialo molis yra universali terpė, kuria galima įvairiai manipuluoti kuriant, išreiškiant emocijas, pasakojimus, juos tyrinėti. Pasinaudoję molio teikiama privilegija dailės terapijoje, regos negalią turintys asmenys gali atrasti naujų būdų bendrauti, užmegzti ryšį su kitais ir pasitikėti savimi bei tvirtai naršyti savo vidiniame pasaulyje. Molis yra atlaidi priemonė, leidžianti žmonėms eksperimentuoti, klysti ir perlipdyti savo kūrinį.

2. TYRIMO METODIKA

Tyrimo tikslas. Ištirti lytėjimo patyrimą suaugusių aklųjų ir silpnaregių dailės terapijos procese.

Tyrimo objektas. Lytėjimo patyrimas suaugusių aklųjų ir silpnaregių dailės terapijos procese.

Tyrimo dalyviai. Trys aklosios ir silpnaregės moterys (35-80 m.).

Tyrimo vieta. Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga (LASS), Šiaulių miesto ir rajono filialas.

Tyrimo eiga. Pradžioje vyko problemos suformulavimas. Asmenims priklausantiems LASS organizacijai pristatytas tyrimas, kas yra dailės terapija, eiga bei sąlygos. Dešimt asmenų sutiko dalyvauti tyrime. Pagrindinė intervencija buvo dailės terapijos užsiėmimai grupei. Įvyko aštuoni dailės terapijos užsiėmimai (prieš juos buvo susipažinimo susitikimas), kurių metu pagrindinė dailės raiškos priemonė buvo molis, o lipdiniai iš molio su dalyvių sutikimu buvo fotografuojami. Pusiau struktūruoti interviu vyko po visų dailės terapijos užsiėmimų, susitarus susitikimo laiką individualiai. Interviu buvo įrašinėjami, o įrašai transkribuoti, naudojantis teminės analizės metodu tekstas koduotas, kodai priskiriami potėmėms bei temoms. Taip pat atliekant turinio analizę tyrinėti dalyvių lipdiniai, išskiriamos lipdinių grupės. Pereita prie lyginamosios analizės. Pabaigoje formuojamos išvados bei pateikiamos rekomendacijos.

2.1 Tyrimo organizavimas

Tyrimas buvo atliekamas Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungos Šiaulių miesto ir rajono filiale. LASS filialuose suteikiama įvairi pagalba regėjimo sutrikimų turintiems asmenims kaip kad savarankiškumo kasdienėje veikloje įgūdžių formavimas ir (ar) atkūrimas, tarpininkavimas įsigyjant ir mokymas naudotis regos techninės pagalbos priemonėmis, orientacijos ir mobilumo įgūdžių ugdymas, suteikiama pagalba tvarkant dokumentus, reikiant informacijos ar socialinio darbuotojo konsultacijos (*Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga, Paslaugos, s.a.*). Dailės terapijos užsiėmimai vyko 2023 m. spalio – gruodžio mėnesiais. Tyrimo dalyviai priklausantys Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjungai turintys regėjimo sutrikimų, t.y. aklieji ar silpnaregiai. Į kvietimą dalyvauti atsiliepė 10 asmenų.

Atlikus dalyvių atranką, organizuota uždara dailės terapijos grupė, buvo planuoti 10 dailės terapijos užsiėmimų, tačiau dėl švenčių ir kitų renginių įvyko 8 užsiėmimai. Dailės terapijos sesija truko 1,5 valandos, sesijos struktūra: pasisveikinimas, pasidalinimas, apšilimo užduotis, kūryba

laisva tema ir aptarimas, žodinė refleksija. Dailės raiškos medžiaga – molis. Dalyviai galėjo rinktis iš skysto, minkšto, puskiečio, kieto, išdžiuvusio ar išdegtos molio kūrybiniam procesui. Tiriamieji buvo informuoti apie tyrimą, jo eigą, konfidencialumą, interviu įrašymą, kūrinių fotografavimą, buvo gautas visų dalyvių raštiškas sutikimas (1 priedas), kuriuo sutinkama, kad interviu įrašai bei lipdiniai bus analizuojami moksliniais tikslais neatskleidžiant dalyvių tapatybės.

2.2 Tyrimo uždaviniai

1. Atlikti tyrimo dalyvių lytėjimo dailės terapijos procese patyrimo teminę analizę.
2. Atlikti tyrimo dalyvių molio dirbinių kūrinių turinio analizę.
3. Susieti gautus teminės ir turinio analizės rezultatus.

2.3 Tyrimo dalyviai

Dalyviai LASS filiale besilankantys suaugę asmenys, kurie yra silpnaregiai arba aklieji. Dailės terapijos užsiėmimų tiriamojoje grupėje buvo 10 asmenų, iš kurių 3 dalyvės sutiko po vykusių dailės terapijos užsiėmimų dalyvauti interviu. Tyrime dalyvavusių asmenų vardai ir amžius pakeisti saugant asmenų konfidencialumą. Taip pat nenurodomos ligos, sveikatos informacija.

Tyrimo dalyvės, kurių interviu ir kūriniai tiriami:

Luka – 35 m. silpnaregė, dalyvavo visose 8 užsiėmimuose,

Beata – 65 m. silpnaregė, dalyvavo 6 iš 8 užsiėmimų,

Viktorija – 80 m. akloji, dalyvavo 6 iš 8 užsiėmimų.

2.4 Tyrimo etika

Atliekant tyrimą buvo laikomasi etikos principų. Prieš užsiėmimus suteikta informacija apie tyrimą, dalyviai pasirašė sutikimo formą (1 priedas). Dalyvavimas savanoriškas, užtikrinant galimybę bet kuriuo metu nutraukti dalyvavimą arba atsisakant, kad kūriniai būtų fotografuojami, o pabaigoje atliekamas interviu. Užtikrinamas dalyvių konfidencialumas, nenurodant asmeninių duomenų, pakeičiant vardus, amžių.

2.5 Tyrimo metodai

2.5.1 Interviu teminė analizė

Dalyvių lytėjimo patyrimo dailės terapijos metu analizei atlikti buvo pasirinkta teminė analizė, kuriai duomenys panaudoti iš interviu su tyrimo dalyvėmis. Po visų dailės terapijos užsiėmimų, atskirai su kiekviena dalyve suderintu laiku, vyko pusiau struktūruotas interviu, klausimai pateikiami 2 priede.

Pasirinktas V. Braun ir V. Clarke teminės analizės metodas yra lankstus ir jis gali būti taikomas įvairiose disciplinose ir tyrimų paradigmos, todėl tai yra universalus kokybinių duomenų analizės metodas (Braun & Clarke, 2013). Metodas orientuotas į dalyvį, sutelkiant dėmesį į tyrimo dalyvių patirtį, perspektyvas ir pasisakymus. Suteikiama pirmenybė dalyvių naratyvams ir požiūriams, teminė analizė leidžia nuodugniai ištirti buvusios patirties sudėtingumą ir niuansus.

Metodas suteikia sistemingą ir struktūrizuotą teminės analizės pagrindą, nukreipiantį aiškiai apibrėžtais žingsniais nuo susipažinimo su duomenimis iki temos kūrimo ir interpretavimo. Šis sistemingas požiūris padeda užtikrinti analizės proceso griežtumą ir skaidrumą. Autorės metodą aprašo išskirdamos žingsnius (Braun & Clarke, 2012), (Okoko ir kt., 2023):

1. **Susipažinimas su duomenimis** transkribuojant interviu garsinius įrašus, kelis ar keliolika kartų skaitant transkribuotą tekstą, rašantis pastabas bei kilusias mintis užrašuose.
2. **Pradinių kodų generavimas** – „panirimas į tekstą“, žymint, išskiriant ryškiausius akcentus tekste, išsakytas mintis, jas perkeliant į atskirą lentelę suteikiant kodus. Kodų generavimas yra lėtas, įsitraukimo ir kruopštumo reikalaujantis etapas suteikiantis pagrindą tolesniems veiksams.
3. **Temų paieška** vyksta rūšiuojant pradinius kodus, ieškant pasikartojimų, panašumų, sąsajų, grupuojant kodus į didesnius junginius. Gautoms temoms skiriami darbiniai pavadinimai.
4. **Temų peržiūra** užtikrina nuoseklumą sudarytose temose, atsižvelgiama į pirminį nekoduotą tekstą, t.y. dalyvių išsakytas mintis, perskirstant kodus, potemes bei temas, jei nėra vientisumo ir nuoseklumo.
5. **Temų apibrėžimas ir įvardijimas** po peržiūros išgrynintoms temoms suformuluojami pavadinimai. Aiškesniam įvardijimui rekomenduojama keliais sakiniais apibūdinti temą.
6. **Gautų rezultatų analizė.** Kai temos išgrynintos pereinama prie analizės, nustatomi temų bei potemių santykiai, perteikiama kiekvienos temos esmė siejant su tyrimo klausimais. Aprašomos temos iliustruojamos tyrimo dalyvių pasisakymais.

Teminės analizės kodų, potemių ir temų pavyzdžiai pateikiami 3 priede.

2.5.2 Kūrinių turinio analizė

Kūrinių analizei naudojamos lipdinių nuotraukos atliktos kiekvieno dailės terapijos užsiėmimo pabaigoje. Vyko 8 dailės terapijos užsiėmimai, kurie vyko pagal numatytą struktūrą. Išskiriami etapai:

1. **Pasidalinimas kaip jaučiasi užsiėmimo pradžioje.**
2. **Apšilimas** – pasirošimas lipdymo kūrybiniam procesui ir bendravimui grupėje (Lebedeva, 2020). Apšilimo metu skiriamos užduotys, veiksmų sekos sietinos su molio pajutimu: molio minkymas, įvairios jo formavimas keičiant formą ir rankų judesius, keičiantis molio gabalėliais su grupės dalyviais, molio mėtymas į stalą, garsų sukūrimas veikiant su moliu ir panašiai.
3. **Kūrybinis procesas** (20-30 min) – laisva tema. Siekiant atskleisti lytėjimo patyrimą aklųjų ir silpnaregių dailės terapijos procese, kokios temos savarankiškai iškeliamos kiekvieno iš dalyvių, pasirinkta nedirektyvi pozicija užsiėmimų temų pasirinkime, t.y. kūryba laisva tema.
4. **Pasidalinimas grupėje**, kūrinio ir patirties aptarimas – pristatomas kūrinys, papasakojama kas nulipdyta, jei dalyvis sutinka, kiti gali kūrinių paliesti. Pasidalinama vykusi procesu, kilusiomis mintimis ir jausmais.
5. **Atsisveikinimas** – apibendrinamas vykęs užsiėmimas.

Kūriniams analizuoti pasirinkta turinio analizė. Dailės terapijos tyrimuose tiriant dalyvių kūrinius dauguma metodų orientuoti į vizualinį turinį, jo vertinimą. Lytėjimo patyrimo stebėjimui taip pat remtasi vizualiniu turiniu, atsižvelgiant į procesą, tyrėjos pastebėjimus užrašuose, proceso fiksavimą. Aktyvus vedančiosios/tyrėjos dailės terapijos proceso stebėjimas, vedant asmeninius refleksijų užrašus, naudojantis lauko užrašų metodą (ang. *fieldnotes*) (Canfield, 2011).

Remiantis I. Pénzes pagal formaliuosius elementus, bendrumus kūriniai grupuojami į grupes (Pénzes ir kt., 2018). Taip pat remiamasi U. Herrmann kūrinių grupavimo ir analizės išskiriamais žingsniais (Herrmann, 2016):

1. Išskiriami ryškiausi elementai kūrinyje, pagal tai kuriamos grupės.
2. Kūriniai yra aprašomi atskirai, remiamasi tyrėjo lauko užrašais, vizualu (nuotraukomis).
3. Visų dalyvių būdingiausi elementai, grupės, jos aprašomos.

3.REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

3.1 Teminės analizės rezultatai

Duomenų analizės metu išryškėjo 3 temos, kurios atskleidžia tyrimo dalyvių Lukos, Beatos ir Viktorijos lytėjimo ir kūrybos patyrimą dailės terapijos užsiėmimų metu.

Temos ir jų potemės:

1. Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas.

- Darbas su moliu patiriamas savikritiškai, per estetiką, o ne kaip terapinio proceso dalį.
- Molis skatina imtis veiksmo, tyrinėti jo savybes - kas patinka, o kas svetima.
- Susitaikymas su regėjimo negalia ir prisitaikymas kūrybiniame procese.

2. Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus.

- Noras dalyvauti ir suteikiamas malonumas.
- Lipdau ir pasakoju ką darau, ką prisimenu.
- Fiksavimas kas vyksta čia ir dabar (kasdienybė, aktualijos, karas).

3. Ryšio kūrimas – aš ir kitas.

- Buvimas grupėje: tarp bendrystės ir individualumo.
- Išreiškiama baimė pakenkti kitam.
- Santykis su artimaisiais – gyvenimo atrama.

Išskirtos temos iliustruojamos autentiškais tyrimo dalyvių pasisakymais.

1 TEMA. Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas

Pirmoje temoje atsiskleidžia kaip asmenys, turintys regėjimo sutrikimų, gilinas į molio lytėjimo tyrinėjimą, išreiškdami nepasitikėjimą savo gebėjimais. Temą skirstoma į tris potemes:

- **Darbas su moliu patiriamas savikritiškai, per estetiką, o ne kaip terapinio proceso dalį**

Viso interviu metu dalyvės į savo atsakymus įtraukdavo skeptišką požiūrį į savo kūrybą, tai yra, kad nemoka kurti, nėra menininkės: „<...> kaip moki taip dirbi. Ne menininkės esam. Nieko čia nepadarysi... Praėjo tie laikai kai jaunos buvo, galėjom menininkės būt, bet ne dabar“ (Beata). Taip pat atsiskleidė prieštaringi jausmai – patiriamas malonumas bei kartu noras įvertinti savo

kūrinių: „<...> *minkėm molį kaip mokėjom, taip aš su juo ir elgiausi. Aišku, nesu menininkė, nieko gero aš nepadariau, bet malonumą apturėjau <...>*“ (Viktorija). Kalbėdama apie save Viktorija dažnai naudodavo žodžius iš „mes“ perspektyvos, lyg kalbėdama už visą grupę: „<...> *ką mes sukursim, kad mes nemokam.*“, „*dideliam darbui ir laiko reikia. Mes per tą valandą kažko nepadarysim, jei mes nesam tokie gabūs*“ (Viktorija). Savikritiškas požiūris į savo kūrinius atsispindi ir santykiuose su kitais, kalbėdamos apie užduotis, kai buvo liečiami kitų dalyvių darbai, dalyvė išsakė baimę pakenkti, sugriauti kito darbą: „<...> *bet pradžioje nenorėjau. Nenorėjau, dėl to, kad aš sugadinsiu <...>*“; „<...> *kitus nugrioviau, kitų nenuverčiau, visaip buvo <...>*“ (Viktorija). Atrodo, dalyvės dailės terapijos užsiėmimus siejos su dailės pamokomis ar užimtumu, dėmesį perkeldamos į kūrinių estetinį įvertinimą, nuo emocinių aspektų: „*žaidimas yra kai galvoti reikia ką nulipdyti, kaip čia išeis*“, „*ką aš nulipdžiau, kad nieko daug nelipdžiau, visokius niekus, tai grybą, tai vėl ką*“ (Beata). Po kiekvieno dailės terapijos užsiėmimo molio gražinimas į bendrą krūvą priimamas teigiamai, kaip galimybė sunaikinti nepatikusi darbą: „*kaip jaučiatės, kai reikia gražinti molį į maišą? L.: Gerai, neišliks kuris gal nepavykęs, gal pavykęs. Žiūrint koks rezultatas*“ (Luka). Kūrinių grožis, galutinis rezultatas, kiek darbas tenkino kūrėją, turėjo įtakos procesui: „*O kokie pojūčiai? V.: Žiūrint kaip padirbi, ką gražiai, jauti pats, kad gražiai padarai, tai tada smagu, o jei išeina koks niekalas, tai nieko ir nebūna gero galvoje*“ (Viktorija). Estetinis vertinimas siejamas ir su buvimu grupėje, kaip savą darbą matys kiti, ar jį supras: „*būna kiti nesupranta, ką čia nulipdžiau, būna, kad aš čia tik viena žinau, ką čia nulipdžiau, bet kai paaiškini – kiti supranta*“, „<...> *džiaugiuos, kad ne, būtų visai pakeitę, nes ten viduryje buvo tokie medžiai, o kiti būtų nesupratę<...>*“ (Luka). O kitų dalyviai ir jų darbai sulaukė pagyrimų: „*šauri moteris jį yra, gražiai ji lipdo, taip pati nesukurčiau*“ (Beata).

Dalyvių pasisakymuose skambėjo daug savikritiškumo, noro daugiau vertinti kūrinius per estetikos suvokimą, o ne kaip terapinio proceso dalį. Lyginama save su menininkėmis, nuo savęs dėmesys perkeliamas į kitus dalyvius, pagiriant jų kūrinius. Išreiškiamas nenoras pakenkti ar ką nors sugadinti.

- **Molis skatina imtis veiksmo, tyrinėti jo savybes - kas patinka, o kas svetima**

Interviu metu moterys kalbėdamos apie praėjusius užsiėmimus skyrė nemažą dėmesį moliui – pasirinktai dailės terapijos užsiėmimų dailės raiškos medžiagai, išskyrė patiriamą paviršiaus švelnumą liečiant: „*nu kaip, nežinau, kaip tą pasakyti, čiupinėji, jis toks švelnus, malonus, ne koks akmuo*“ (Viktorija), „*nu smagu buvo, toks švelnus tas molis. Minkštu ir dirbau*“ (Beata). Stebima molio temperatūrą ir kaip įsitraukimas, rankų darbas sukuria pokytį, t.y. sušildo molį: „*kartais toks šaltas būna, reikia rankomis sušildyti, praminkyti, greitai dirbasi su juo*“

(Beata), „*Pirma šaltas būna, paskui pašyla nuo rankų šilumos. Svarbi temperatūros kaita*“ (Luka). Per molio pasirinkimą išsakoma kas labiau patinka ir nepatinka: „*<...> kai būna kietas – gerai jaučiuosi, o kai pliurzė – įkiši ranką ir supranti, netinka. Per daug išsipurvini*“ (Luka). Atsiskleidžia maža rizika medžiagos formos pasirinkime: „*o kaip sekėsi su „kitokiu“ moliu? Ai tie visi jūsų barškučiai? Ne, nereikėjo man jų, x dalyviui tiko tie barškučiai*“ (Beata), „*<...> labiau kietesnis patiko. Nežinau, bet minkštas nelabai, per minkštas <...>*“ (Luka). Praktiškai įvertinamos medžiagos galimybės – ką galima iš jos padaryti: „*gal iš mozaikų galima sudėlioti kokį nors vaizdą, o iš duženų tai nežinau, gal irgi galėtume sudėlioti*“ (Luka). Molio savybių pasirinkimui turėjo įtakos fizinės galimybės: „*bet tas užsiėmimas, tas molio toks, maloniau man asmeniškai dirbti su minkštu, nes jau rankos silpnokos*“, „*man patinka molis, kuris yra ne toks kietas, iš kurio galima padaryti nuu.. mano rankos jau tikriausiai silpnos. Iš minkšto galima daugiau ką sugalvoti, ką padaryti. Lengviau lengviau*“ (Viktorija). Molio pažinimas ir panaudojimas užsiėmimo metu išreiškiamas per veiksmą: „*<...> nu va molio padėjimas. Padėjai molį ir niekas. O jei jau kažką darei, tai jau yra kažkas padaryta. Tik pliaukšt*“, „*<...> ir dar molį gauni palamdyti <...>*“ (Viktorija), „*<...> pirštai patys masažuoja <...>*“ (Beata). Dalyvių pasisakymai interviu metu, gali rodyti, kad molis kaip medžiaga buvo priimtina. Iš kitos pusės darbas su moliu įdomus, tačiau norisi kaitos: „*šiaip patiko, bet taip kaip jeigu reiktų rinktis, nesirinkčiau su moliu savarankiškai*“ (Luka), „*jei reiktų visą dieną dirbti, aišku, nusibostų*“, „*<...>bet jei visą gyvenimą reiktų gyventi iš molio – nenorėčiau. Aš tik pati sakau, nenorėčiau*“ (Viktorija). Pokyčių norą perteikia per džiaugsmą pabaigomis: „*jeigu tiesą pasakyt, tai džiaugiuos, kad baigės, o jei ne, tai nežinau*“, „*naujas prasidės kas nors kitas*“ (Luka).

Dalyvės rodo prisitaikymą prie lytėjimo pojūčių dailės terapijos užsiėmimų metu, atkreipdamas dėmesys į padidėjusį medžiagos molio fizinių savybių vertinimą: tekstūrą, temperatūrą ir formas. Išskirdamos kas yra artimiau, labiau patinka, o kas svetima. Taip pat molis savo fizinėmis savybėmis skatina imtis veiksmo, eksperimentuoti, kurti.

- **Susitaikymas su regėjimo negalia ir prisitaikymas kūrybiniame procese**

Apie regėjimą, galėjimą ar negalėjimą matyti, dalinasi savo patirtimi už dailės terapijos užsiėmimų ribų, kaip sekasi kitose erdvėse: „*čia užmiršti, ypatingai namuose, ten viską žinai, visą moki, ateini čia [į aklųjų ir silpnoregių centrą] irgi viską žinai, žinoma, namuose, žinomoje vietoje moku susitvarkyti*“ (Viktorija). Taip pat dalyvės išreiškia susitaikymą ir priėmimą esamos situacijos, kurios siejasi su senatve, besikeičiančiomis fizinėmis galimybėmis. Pasisakymuose skamba ir pasyvumas: „*kai papranti, tai jau nieko nejauti. Jei kiekvieną žingsnį žengsi – aš aklas, aš nematau, tai nebegyvensi*“, „*save apsitarnauji, tai yra labai gerai ir negalima dejuoti*“

(Viktorija), „*tokių bėdų pilna, niekas čia nesupras, kol pats ant savo kailio nepatirsi*“, „*<...> svarbu galim eiti<...>*“ (Beata). Išreikštas pasitikėjimas likimu, susitaikymas: „*<...> kaip skirta taip gyvenam <...>*“, „*<...> kaip turi būt, taip gerai<...>*“ (Beata), „*kaip yra taip yra, taip turi būti gerai, juk dejuodamas nieko nepakeisi*“ (Viktorija). Dalyvavimas, buvimas tarp aklujų silpnaregiai moteriai sukėlė dėkingumą, kad dar gali matyti taip pabrėžiant regėjimo svarbą ir galimybes: „*kai dar matai, tai džiaugiesi, ne duok dieve, kad nematytum*“ (Beata).

Kalbant apie kūrybinį procesą dalyvių mintys išsiskyrė – aklosios kūryba remiasi vaizduote ir lytėjimu: „*įdomu, kaip jums įdomu pažiūrėti taip man įdomu paliesti*“ (Viktorija), taip pat per lytėjimą bendrauta grupėje, kas sukėlė ir pasipriešinimą (kito darbo lytėjimas, gali būti per intymus): „*nu gal žinot, kas patiko, labai nenorėjau eiti per visus ten čiupinėdama, bet kai perėjau, tai visai gerai buvo. Priešinausi, bet tas paliko galvoje*“ (Viktorija). Lytėjimą papildė ar net daugiau informacijos suteikia pasidalinimai balsu, garsu: „*<...> ir dar molį gauni palamdyti, nors nieko nemoki, neišmanai, kažkoks užsiėmimas, kažkoks bendravimas su žmonėmis, vienas sako oi aš tą padariau, o kitas sako aš tą padariau. Nu įdomu*“ (Viktorija). Kūrybiniame ir kitų kūrinių pažinime akloji remiasi vaizduote, išlikusiais vaizdiniais atsiminimais: „*kokią turime vaizduotę, tokius darbus ir dirbam. Pagal vaizduotę, kaip įsivaizduoju tą darbą, taip ir dirbu. Ir draugo darbą žiūriu pagal savo vaizduotę*“, „*aš su moliu dirbu pagal savo vaizduotę. Jūs ką matot, o aš ką įsivaizduoju*“, „*aš kaip įsivaizduoju, prisimenu, kiek dar matydavau lipdau*“ (Viktorija).

Kalbėjimas apie regėjimą, savo regėjimo sutrikimų istoriją – asmenybės ir tapatumo dalis, kuri reikalavo prisitaikymo ir susitaikymo. Molis kaip medžiaga skatina rankų ar net viso kūno įsitraukimą, lytėjimas tampa vienu iš dominuojančių pojūčių, per lytėjimą gaunama informacija, liečiami kitų dalyvių kūriniai praplečia liečiančiojo patirtis. Kūrybinis procesas skatino remtis vaizduote, atsiminimais, taip netiesiogiai atsigręžti į buvusį gyvenimo etapą, kai regėjimas buvo stipresnis.

2 TEMA. Prisilietimas atveria jausmą, pasakojimą

Antroje temoje atskleidžiamos dalyvių patirtys, kaip molis naudojamas it terpė lytėjimo pasakojimui, susisiejam su aplinka ir asmenine patirtimi, aktualijomis per jutiminį įsitraukimą. Temai priklauso trys potėmės:

- **Noras dalyvauti ir suteikiamas malonumas**

Apžvelgdamos savo patirtį dailės terapijos užsiėmimuose dalyvės dalinosi, kad dalyvavo noriai: „*nebūčiau norėjusi – nebūčiauėjusi. Viskas gerai buvo*“ (Beata) „*ėjom visur, į tuos*

užsiėmimus tikrai su noru“ (Viktorija). Išsiskyrė Lukos pasidalinimas apie užsiėmimus – teigiamas vertinimas persipynęs su priešprieša: „*šiaip patiko, bet taip kaip jeigu reiktų rinktis, nesirinkčiau su molio savarankiškai*“. Nors ir vertinama kūrybiniai gebėjimai, svarbus malonumo gavimas: „*<...> minkėm molį kaip mokėjom, taip aš su juo ir elgiausi. Aišku, nesu menininkė, nieko gero aš nepadariau, bet malonumą apturėjau*“ (Viktorija). Pastebimas pokytis, po užsiėmimo nuotaika pakilesnė, „*molio minkymas suteikia gerą nuotaiką, daug smagesnis žmogus išeini, nuotaika geresnė*“ (Viktorija), „*<...> tai geras jausmas <...>*“ (Beata). Dailės terapijos užsiėmimai suteikė erdvę žaismingumui ir kūrybiškumui skleistis: „*pažaišt su molio smagu, tai vat, o ką daugiau galiu pasakyti*“, „*žaidimas yra kai galvoti reikia ką nulipdyti, kaip čia išeis*“ (Beata). Malonumas taip pat atsiskleidžia su lytėjimo patyrimu, molio savybėmis „*nu kaip, nežinau, kaip tą pasakyti, čiupinėji, jis toks švelnus, malonus, ne koks akmuo*“ (Viktorija). Patiriamas malonumas siejamas ir su patinkančiomis, patogiomis ir fizines galimybes atliepančiomis pasirinktomis molio savybėmis: „*<...> bet tas užsiėmimas, tas molio toks, maloniau man asmeniškai dirbti su minkštu, nes jau rankos silpnokos*“ (Viktorija). Teigiamam vertinimui patirties turi gaunama fizine nauda – aktyviu rankų darbu kūrybos metu: „*malonu, man mankšta rankom*“, „*pirštai patys masažuojasi*“ (Beata).

Dalyvės išreiškia malonumo jausmą, kylantį iš buvimo esamoje akimirkoje, mėgaujasi lytėjimo pojūčiais ir vertina kylantį malonumą liesti, formuoti ir kurti rankomis. Dailės terapijos užsiėmimų metu sukurta erdvė padeda tyrinėti ir patirti kontakto su molio jaučiamą malonumą.

- **Lipdau ir pasakoju ką darau, ką prisimenu**

Susidūrimas su molio vaikystėje padėjo pamatus darbe su šia medžiaga. Prisilietimas prie molio iškeldavo vaizdinius iš vaikystės: „*aišku daug prisimini. Mes mokykloje irgi lipdėme iš molio, sakydavo laisva kūryba lipdysim grybą. Ir dabar išlysdavo vaikystės prisiminimų*“ (Viktorija), „*lipdžiau laimės šulinį. Kai nežinai ką ištrauksi, kokią laimę. Kaip būdavo anksčiau mokyklose, kokį prizą išsitrauksi (tyla), gal laimingą bilietą ištrauksi*“ (Luka). Lipdymas lyg žaidimas, skatina žaismingumą, eksperimentavimą: „*žaidimas yra kai galvoti reikia ką nulipdyti, kaip čia išeis*“ (Beata). Kalbant apie dailės terapijos užsiėmimus svarbus kūrybinių įvardijimas suteikiant pavadinimus, tapatinama su realiais objektais, žmonėmis: „*nežinau.... Žinau paukščiuką tokį, man gražus buvo nulipdžiau. Kažkokią kiaulę, kiti sakė kaip šernas, nebeatsimenu. Kažkokį diedą prie namuko, ai ten kažkokių niekalų. Kažkiek prisimeni, bet į galvą neimi. Kažkokį krepšiuoką vidury žirniukų ar uogų pridėtą, paskui bliudelį, kažkokį dar*“ (Viktorija), „*(juokiasi) ką aš lipdžiau, senį šaltį su ilga nosimi. Tas buvo labai gražus. Ilganosį, į čigoną panašus ar į žydą kažkokį*“ (Beata), centruotas dėmesys į lipdinius, dažnai imantis ar siekiant realistinio atvaizdavimo. Nors pradžioje vengiama kalbėti apie savo patirtis, jausmus ir kūrybinius: „*<...> o aš*

tą atsimenu, namelį nulipdžiau, senelį sėdintį, o kas labiausiai patiko, tiesiog nežinau, visi moliai, visi molio Motiejai“ (Viktorija), „visokių niekų, ką įsivaizdavau, tą ir padariau“ (Beata).

Bendros pasakos kūrimas apšilimo metu įtraukė, paliko įspūdį, rodytas išitraukimas į kuriamas scenas, personažus: *„kai miško pasaką sekėm, ta man įdomiausia buvo. Nu kad galvoji, ką ten lipdyti, kas ten miške vaikšto“ (Beata), „kai su lėktuvu visi nuskrido į Ameriką, aha, patiko kurti bendrą pasaką. Lyg kaip į mišką atklydo grybautojai, prie stalo sėdėjo miško gyventojas Petras ir dar kažkoks“ (Luka). Daug dėmesio skiriama lipdymo procesui, pasakojama seka, kaip dėliojosi mintys ir situacijos: „lipdžiau mašiną kelį. Avarija ten buvo, ratas nukrito, prilipdžiau kitą. Pakeičiau ratą“ (Beata), „<...> aha taip, dar tik ruseno jis [ugnikalnis], nežinau, kada sprogs <...>“ (Luka). Procesu vystymas nuo minties iki veiksmo su pokyčiais skleidėsi dailės terapijos užsiėmimų metu. Prisilietimo metu su molio pradine mintis transformuodavosi į kitą: „nebebuvo ko lipdyti kitko, gavos grybas, netiko. Po to pakeičiau, gavos krepšelis. Pirma sugalvoju, o tada imu lipdyti, keiti“, „nežinau, gal paskutinis antinas įsiminė. Dariau vieną, bet kai uždėjau rankas gavos antinas“ „tai paskui tą be minčių, kai antrą kartą tą akmenį lipdžiau, ridenau, o paskui kas buvo bendros mintys, kad galybę galėčiau“ (Luka).*

Dailės raiškos priemonės, jų naudojimas kūryboje paskatina žaismingumo atsivėrimui. Per pasakas, personažus lengviau kalbėti apie save, kaip per tarpininką, tai suteikia lengvumo ir įvairovės. Kuriant iš molio, prisilietus kuriasi pasakojimai, jie kinta, keičiasi pradinės mintys ir pasakojimas. Daug dėmesio skirta kūrinių ir sukurtų objektų įvardijimui, tikslumui.

- **Fiksavimas kas vyksta čia ir dabar (kasdienybė, aktualijos, karas)**

Lipdymo procese perteikiamos artimos praeities patirtys, nutikimai: *„kas atsitiko įsimintiniausi įvykiai – tą ir nulipdau“, „pirmas, buvo ugnikalnis, kažkokį, su anuo lygtais, nuo youtube žiūrėjimo, kilo mintis nulipdyti“, „ai prieš miegą žiūrėjau žinias ir sakė apie tą kelią ir tokia asociacija gavos. Vilnius – Molėtai, tą duobėtą kelią lipdyti“, „<...> su ilgais plaukais, kai kasas jau reikia pinti. Draugės dukrą vedžiau į darželį ir pyniau tądien, tai ir iš molio kasą supyniau“, „arčiausiai parkas, nes kiekvieną dieną ten eidavau pasivaikščioti vasarą“ (Luka). Išreikšti save per pažįstamus objektus, situacijas yra lengviau ir patogiau, suteikia saugumo: *„neįsivaizduoju kaip lipdyti nepažįstamus am.. Atpažįstamus, tada prieš akis būna ta vizija, kaip atrodo ir tada lipdai panašiai“ (Luka).**

Pasakojimas apie anksčiau nulipdytą kūrinį nukelia prie pokalbio metu sklandžiusių aktualijų - globalinė situacija, karas: *„<...>ilganosį, į čigoną panašus ar į žydą kažkokį nulipdžiau“, „dabar tų juodukų privažiavę, šiandien mačiau šeši išlipo centre. Kokiomis gražiomis mašinomis važinėja iš Ukrainos, o ten vargšai seneliai kankinas ten su tuo karu, man pasižiūrėt*

gaila buvo tų žmonių“, „toks jaunas žmogus iš mašinos išlipęs buvo, nurodymus davė. Aš stotelėje laukiau ir nužiūrėjau. G.: Tai jums nulipdytas „senis šaltis“ priminė tuos vyrus? B: Taip, kur nulipdžiau be barzdos buvo“ (Beata). Vykstantis karas Ukrainoje sukelia stiprius jausmus, tapatinamasi su savo amžiaus kategorija, gaila senolių: „o senukai ten kenčia, niekas nepriima, baisu žiūrėt per televizorių rodo, ašaros bėga sūnus praranda... viską, kiek daug žmonių žuvę. Baisūs dalykai yra“ (Beata).

Molyje atsispindi kas svarbu, aktualu esamuoju laiku, lipdomi įsimintini artimų dienų įvykiai, vaizdiniai, nutikimai.

3 TEMA. Ryšio kūrimas – aš ir kitas

Trečioji tema atskleidžia koks emociškai paveikus yra santykis su kitu, koks ryšys kuriasi ir kokio norisi grupėje, kokią įtaką turi artimieji. Išskiriamos trys potemės:

- **Buvimas grupėje: tarp bendrystės ir individualumo**

Interviu metu atsiskleidė, kad grupinės dailės terapijos užsiėmimai buvo svarbūs ir kaip proga išeiti iš namų, sukuriama aplinkybės ir erdvė pabūti su kitais, bendrumė: „*ir svarbiausia dar yra išėjimas iš namų, aš mažai išeinu iš namų, tai tikrai, tokie užsiėmimai yra labai labai mums reikalingi*“ (Viktorija). Bendra veikla suburia, mažina vienatvės bei vienišumo sukuriama diskomfortą: „*gerai jaučiuosi grupėje, o kaip kitaip. Tarp žmonių labai gerai, jau vienatvėje taip atsibosta, o ateini tarp žmonių...*“ (Viktorija), „*ypač kai po vieną gyvenam, šeimos nėra, taip ir yra, nusibosta tarp keturių sienų. O kai ateini čia, pabendrauji, vėliau kavutės pageri, pasmaguriauji ką nors*“ (Beata). Grupėje atsiskleidžia rolės ypač siejamos su skirtingomis dalyvių regėjimo galimybėmis, vieni daugiau suteikia pagalbą, kiti ją priima: „*pagalbininkas neblogas esu man atrodo*“ (Beata), „*apie tą virtuvę neini, nėra reikalo, yra kiti, yra kas tegu dirba, o mes tokie [aklieji] pasėdim*“ (Viktorija). Taip pat atkreipiamas dėmesys į kitus dalyvius, jų išsakytus norus: „*norėjo išsinešti molio gabalą, sako visai gerai būtų namo, bet neišsinešė*“ (Beata). Beata ir Viktorija interviu metu skyrė dėmesį dailės terapijos užsiėmimų vedančiajai, parodytas susidomėjimas mokslais ir profesine ateitimi: „*Ar sekas tie mokslai gerai? Baigsit, egzaminus laikot?*“ (Beata) „*juk esi studentė, šįmet su moliu dirbi, kitais metais jau su kituo dirbsi, su kokia kitokia medžiaga dirbsi, vėl ateik pas mus*“ (Viktorija), kas taip pat siejasi su grupės tęstinumu noru ir poreikiu. Luka pasidalino, kad buvęs grupės dydis buvo per didelis, kėlė iššūkių: „*kai mažiau žmonių buvo geriau. Kaip didelėje – vienas už kitą, kaip sakant vienas kitą pašiepia. Tai kai manęs nelietė, tai man nieko. Norėjosi mažiau dalintis, aha*“, „*gal ir nieko netrūko, ai mažesnės grupės*“,

„mažesnėje grupėje geriau atsiverti, kalbėti. Kaip didesnė grupė vienas per kitą šaukia, negalima susikalbėti, o mažesnėje – kai nori kalbėti, tai ir klausosi“ (Luka).

Buvimas grupėje gali būti svarbus savivertės formavimuisi, vienišumo mažėjimui ir bendrystės pajutimui. Taip pat grupės nariai, jų skaičius gali paskatinti ar sulėtinti vidinius procesus, norą dalintis, mažesnė grupė ar net individuali terapija būtų palankesnė kai kuriems dalyviams.

- **Išreiškama baimė pakenkti kitam**

Išankstinis nusistatymas, kad pakenks kitam kėlė nenorą pilnai įsitraukti dalyvauti: „<...> pradžioje nenorėjau. Nenorėjau, dėl to, kad aš sugadinsiu“ (Viktorija), „aha, bet vis tiek, kiti stengėsi darė, o tu ateini ir sugriauni“ (Luka). Išsakoma priešprieša – įprasta liesti, tačiau kyla galimybė pakenkti, pakeisti kitą, jo kūrinį: „aišku, ir mes nenorim sugriauti čiupinėdami, atsargiai čiupinėjam, kad nesugadint, juk nieko nenorim sugadinti. Bet mes papratę grabaliojame“ (Viktorija). Buvimas grupėje ir ypač grupinis darbas praplečia vidines galimybes, gali sukelti pasipriešinimą, kartu suteikti naujas patirtis: „nu gal žinot, kas patiko, labai nenorėjau eiti per visus ten čiupinėdama, bet kai perėjau, tai visai gerai buvo. Priešinausi, bet tas paliko galvoje“ (Viktorija). Tačiau kita dalyvė nesipriešino nenorui liesti kito kūrinį tikint, kad sugriaus: „kai eiti ir kiekvienam ką nors palytėti prie jo stalo, tas nepatiko, taip, nes sugriauni kito kūrinį“, „<...> taip, nebandžiau liesti, tik žiūrėjau. Nenorėjot visai nedalyvauti, nedaryti? L.: Nea“ (Luka). Luka nelietė kitų kurinių, tačiau leido liesti ar net keisti savo: „biški pasikeitė. Pati nieko nekeičiau. Kiti pakeitė. Aha“. Svarbu būti suprastai grupėje per žodžius ir kūrinius: „džiaugiuos, kad ne, būtų visai pakeitę, nes ten viduryje buvo tokie medžiai, o kiti būtų nesupratę“, „būna kiti nesupranta, ką čia nulipdžiau, būna, kad aš čia tik viena žinau, ką čia nulipdžiau, bet kai paaiškini – kiti supranta“ (Luka). Baimė ar nenoras išsiskirti iš kitų: „reikėjo klausytis, ką kitas pasakoja, kad nenukrypti į lankas“ (Luka). Taip darbas grupėje leidžia išbandyti ir patirti santykių dinamiką per kūrinius: „kitus nugrioviau, kitų nenuverčiau, visai buvo“ (Viktorija), „<..> panaikinau, nežinau, nepritapo. Patraukiau“ (Luka).

Išreiškama nerimą arba baimę, kad padarys klaidas arba sugadins savo, kito meno kūrinį lytėjimo būdu, kas riboja visišką įsitraukimą į lytėjimo tyrinėjimą, bijoma galimų negrįžtamų pokyčių. Nepaisant sunaikinimo baimės, pabandyto būdu palaipsniui galima įveikti savo kliūtis ir rizikuoti bei eksperimentuoti su meno medžiagomis, įgyti naujas patirtis.

- **Santykis su artimaisiais – gyvenimo atrama**

Interviu metu kalbėdamos apie dailės terapijos užsiėmimus, kurtus kūrinčius – dažna tema buvo siejama su šeima, vaikais bei anūkais. Apibūdinant savo jauseną buvo siejama ar net tapatinamasi su aplinkos ir savo gerove: „*aš jaučiuosi normaliai. Į tą normaliai įeina sveikata, buitis, vaikų gerovė, anūkų mokslai, kur tingi mokytis*“, „*aš pati, man sveikata, ko man daugiau reikia, vaikai aplanko, valgyti turiu, ko man daugiau reikia. Va yra draugių, turiu gerų draugių, bėdoje iš lovos išlips ir padės*“ (Viktorija). Darbas užsiėmimų metu iškelia stiprias emocijas – liūdesį, kurį lydi tylą pradėjus kalbėti apie mirusį vyrą. Našlystė dar naujas gyvenimo etapas, kuris graudina, „*susigraudinau dabar [tyla ir pirštų barbenimas į stalą]. Tik keli metai dar*“ (Viktorija). Taip pat skiriamas dėmesys draugystei kaip emociniam palaikymui bei pasidalinimo svarbumui: „*kitą kartą kai širdį labai skauda, žinoma, gali su draugu pasidalinti savo gėla, bet taip dejuoti tai nereikia*“, „*su geru draugu pasidalinant skausmas mažėja*“ (Viktorija). Tarpusavio ryšiai, artimieji yra svarbūs gyvenime, suteikia pagalbą, dėmesį: „*aš pati gera pagalbininkė, o man tik vaikai padeda*“ (Beata), „*tai kada pradėjau lankyti nebeatsimenu. Atvedė, kai pradėjau eiti į x centrą ir ten pasakė, kad yra tokia organizacija ir atvedė mane tėtis, padėjo daug*“ (Luka). Užsiėmimai taip pat iškelia prisiminimus apie vaikystę, tėvus ir kaip jie formavo asmenybę, išskiriamas dėkingumas mamai už suteiktas galimybes ir pamokas: išvežė mokytis, išmokė megzti, skatino dirbti: „*mama buvo protinga, kad išvežė mane ten, aš daug ko ten išmokau*“, „*žinai kaip buvo, pasakysiu, kodėl aš mezgu, aš buvau dar maža, kokių 6 metų, mama padavė man virbalus ir pasakė: „vaikel turi išmokyti išnerti punčeką, kai aš mirsiu, kam nors nunersi - tau duonelės duos*“. Ir mama išmokino, aš į pirmą klasę nuvažiavau ir jau mokėjau megzti, kojine mokėjau, o mokykloje jau viską išmokino. Aš per gyvenimą labai daug mokytojų turėjau“, „*<...> ir kai aš dar biški matydavau, mama mane prie darbo spirdavo ir aš jai labai dėkinga*“ (Viktorija).

Kalbant apie dailės terapijos užsiėmimuose iškilusias temas – svarbūs artimieji, šeima ir draugai, suteikiama pagalba bei palaikymas. Prisimenama vaikystė, išreiškiamas dėkingumas už įgytas pamokas ir rūpestį. Dailės terapijos užsiėmimų metu suteikiama erdvė būti su kylančiais jausmais, prisiminimais, mintimis.

Tyrimo dalyvių teminės analizės rezultatų apibendrinimas

Pirmojoje temoje „Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas“ dalyvių lytėjimo patyrimas atsiskleidė per kūrinčių vertinimą, t.y. kritinį požiūrį į savo kūrybiškumą, kūrinčių grožio, estetikos vertinimą. Kuriant iš molio, rankomis lipdant atkreipiamas dėmesys į fizines molio savybes (tekstūra, forma, temperatūra), galimybes (imtis veiksmo, minkyti, kurti), kas labiau patinka, o kas

yra svetima. Molis kaip medžiaga skatina rankų ar net viso kūno įsitraukimą, lytėjimas tampa vienu iš dominuojančių pojūčių, per lytėjimą gaunama informacija, liečiami kitų dalyvių kūriniai praplečia liečiančiojo patirtis.

Antrojoje temoje „Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus“ išskiriamas kontakto su moliu, kūrybinio proceso suteikiamas malonumo jausmas, o įsitraukimas į lipdymą paskatina „čia ir dabar“ pajutimą. Kuriant iš molio, prisilietus jį kuriasi pasakojimai, jie kinta, keičiasi, per lipdinius lengviau perteikti savas istorijas, jausmus. Taip pat dalyvės per kūriniai atsispindėjo kas svarbu, aktualu esamuoju laiku, lipdomi įsimintini artimų dienų įvykiai, vaizdiniai, aktualijos.

Trečiojoje temoje „Ryšio kūrimas – aš ir kitas“ atsiskleidė santykio svarba ir kaip jis veikė per lytėjimą. Kontaktas su moliu atspindėjo ryšį tarp savęs ir kito, iškėlė savivertės klausimus, vienišumo ir bendrystės pajutimą. Atsiskleidė dalyvių atsargumas ir baimė suklysti, pakenkti kitam liečiant kito kūrinį. Per eksperimentavimą grupėje tyrinėjamos savo galimybės, stebimos kitų dalyvių reakcijos ir įgyjamos išvalgos. Taip pat kūryba iš molio skatino tyrinėti santykius su artimaisiais, artumo poreikį.

3.2 Kūrinių turinio analizės rezultatai

Visos dalyvių lipdinių nuotraukos pateikiamos 4 priede.

3.2.1 Lukos molio lipdinių analizė

- **Pirmoji Lukos kūrinių grupė: rutulio, apskritimo formos**

1 lentelė. Pirmoji Lukos kūrinių grupė

1 užsiėmimas., <i>Ugnikalnis</i>	2 užs., <i>Akmuo</i>	4 užs., <i>Grybas</i>	5 užs., <i>Krepšelis ir 2 žmonės prie stalo</i>	8 užs., <i>Antis</i>
				
Nr.1	Nr. 2	Nr.3	Nr. 4	Nr. 5

Visuose grupės darbuose lipdyti **rutulio formos** objektai: rutuliukas ugnikalnio centre (nr.1), kūrinys, kuris gavo „Akmens“ pavadinimą (nr. 2), nulipdytas grybas, kuris refleksijos metu buvo liečiamas, stumdomas, jo kraštai suapvalėjo, suartėjo kepurės ir koto formos (nr. 3),

krepšelyje sudėti obuoliai ar uogos (nr. 4), besmegenis iš dviejų rutulių virtęs antinu (nr. 5). Kitaip nei apskritimas, rutulys dėl savo fizinių savybių, gali judėti – ridentis. Rutulys ir apskritimas yra pirmoji atpažįstama forma vaikų dailėje, esmine forma viso pasaulio etno kultūrose ir siejama su visuma, aš, savastimi, motinos krūtimi. Tai pirminė forma, iš kurios formuojasi kitos formos. Galima sieti su „vidiniu aš“, tobulumo siekiu ar dvasiniu pasauliu (Biedermann, 2002). Šioje kūrinų grupėje lipdiniai, galima sakyti, atspindėjo tyrimo dalyvės prisilietimą prie savasties. Rutuliui darbuose suteikiama svarbi pozicija, jis yra arba vienas (nr. 2, 3 ir 5) arba padedamas centre (nr.1) bei dedami į krepšelį, kuris yra didesnis, už nulipdytus žmones ir stalą (nr. 4). Dalyvės darbai yra iškilūs, trimačiai, remiasi logika, kuria objektus panašius ar atitinkančius realybę.

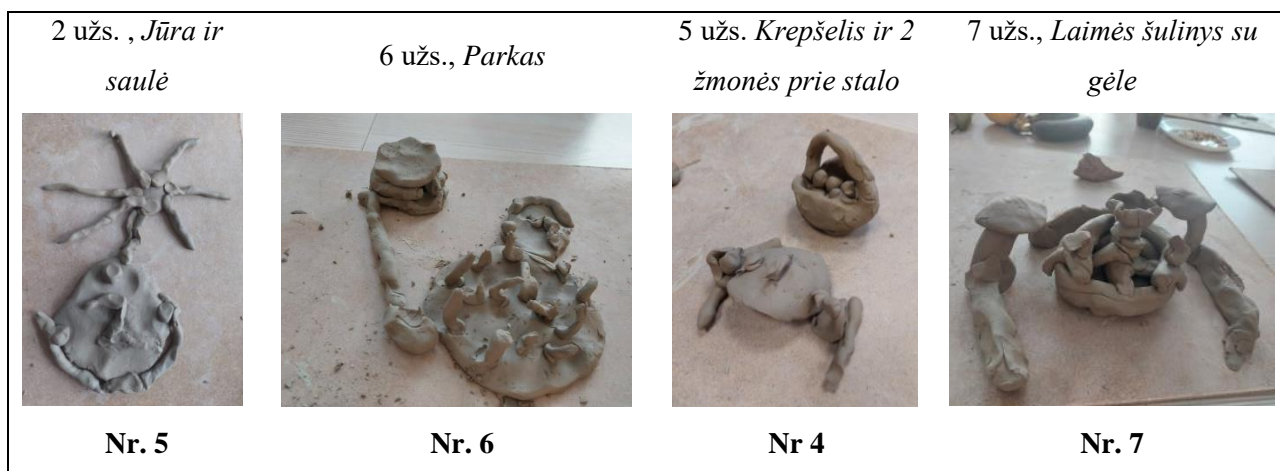
Atrodo, kad antro užsiėmimo metu lipdytas rutulys (nr. 2) yra iš pirmo užsiėmimo perkeltas ugnikalnio rutuliukas, padidintas ir judantis stalo paviršiumi. Užsiėmimo metu Luka pastebėjo, kad ima didesnę gabalą nei ankstesnį kartą. Greitai lipdė, suminkė rutulį telpantį į du delnus ir jį ritinėjo ant lentos, lygino nelygumus. Atrodė labai paveikus veiksmas. Ji bandė rutulį stumdyti abejomis rankomis, bet daugiausiai – dešine ir rutulio trajektorija išsidėstė medinės plokštės dešinėje. Ji nepastebėdavo kaip kartais rutulys nulėkdavo truputi nuo lentos, taip atsirasdavo įlinkimas rutulyje, vėliau jį užlygindavo. Saugojo, kad rutulys nenuriedėtų nuo stalo. Šalia ant lentos kairėje buvo molio gabalas, kiek didesnis už jos rutulį, bet jo nelietė, taip pat ir nepatraukė nuo lentos, bet į jo pusę rutulio nestumdavo. Stumdydama rutulį daug šypsojosi. Dalinosi, kad patiko stumdyti, išreiškė norą padaryti kuo lygesnį kūrinį. Molis dėl savo ryškių taktilinių savybių įtraukia į jausmų pasaulį, padeda juos išreikšti (Oaklander, 2012). Šiuo atveju Lukos įsitraukimas buvo labai aukštas, dėmesys buvo skiriamas ir vizualui – norėjo sulyginti paviršių, ir veiksmui – ridenimui, eksperimentavimui – keičiant rankas ir judėjimo kryptis. Su darbo judinimu susijęs ir 4 užsiėmimo darbas „Grybas“ (nr. 3). Šį darbą atliko greitai, truputi palygino reljefą su vandeniu ir sustojo, sėdėjo iki kol baigėsi skirtas laikas. Pasidalinimo metu išreiškė, kad nepatinka grybai, bet jį nulipdė, tada pradėjo tą grybą judinti vartyti, vėliau pusiau suminkė ir stūminėjo ant stalo. Grybas panašėjo į kamuoliuką. Nebuvo verbalinio išsakymo kodėl taip elgėsi. Anot, P. Sherwood, molio pagalba veiksmu galima išreikšti emocijas ar jų iškrovą, kas veda į nusiraminimą, mažina vidinę įtampą (Sherwood, 2004). Taip pat griovimo ir deformacijos procesas suteikia atsipalaidavimo, tai svarbus terapinis veiksnys (Sholt & Gavron, 2006). Kūrinių lietimasis refleksijos metu – natūralus dalykas aklujų ir silpnaregių grupėje, per lietimą matomas, jaučiamas darbas, bet dažnai liečiant darbą pakinta jo forma, vieta ant lentos ar detalės. Luka, taip pat dažnai pasidalinimų metu keisdavo sukurtą darbą, procesas nesustodavo.

Žvelgiant į visus darbų „rutulius“ galima pastebėti kiekybinę kaitą, pirmuose (nr. 1 ir 2) yra po vieną rutulį, trečiame (nr. 3), atrodo, lyg du rutuliai apsijungtų į vieną, o ketvirtajame (4 pav.) atsiranda daug mažų rutuliukų, kurie yra talpoje.

Grupei priskirti kūriniai turi aiškias ribas, susitelkiamas dėmesys į konkrečius objektus, nėra mažų, atsitiktinių detalių. Naudojamas figuratyvinis vaizdavimas – vaizduojami atpažįstami objektai: rutulys, grybas, stalas, žmonės, krepšys, ugnikalnis, antinas. Darbai išsiskiria aiškiomis formomis, įtraukiamu veiksmu, ritmu, akcentuojamas dėmesys į vieną objektą, vėlesnėse sesijose pereita prie sudėtingesnių kompozicijų, kurios sudarytos iš daugiau nei vieno objekto, naudojama daugiau detaliu, mažėja ir kūrinio keitimo refleksijos metu.

- **Antroji Lukos kūrinių grupė: vietovės**

2 lentelė. Antroji Lukos kūrinių grupė

Šioje grupėje esantys kūrybiniai darbai sudėtiniai, vaizduojami realistiniai vaizdiniai, **vietos, vietovės**: jūroje esantis laivas ir saulė (nr. 5), parkas (nr. 6), prie stalo sėdintys žmonės miške (nr. 4), laimės šulinys (nr. 7). Galima sakyti, kad realistiškas vaizdavimas, aiškumas kūriniuose būdingas asmenims, norintiems kontrolės, suvaldyti jausmus, kas gali nukreipti į nesaugumo jausmą, baimę (Oaklander, 2014). Nors ne visuose darbuose laikomasi mastelio, kaip kad krepšelis yra gerokai didesnis už žmones (nr. 4). Galima manyti, kad objektui suteikiama didesnė reikšmė, atkreipiamas dėmesys į jį.

Apie lipdinius Luka kalbėjo pozityviai, išsakė mintis, kad malonu, norėtų ten vėl būti. Per darbus perteikė ar norėjo suteikti malonias emocijas, sugrįžti į vietas, kurios yra artimos, kaip kad lankomas parkas, kur malonu pasivaikščioti (nr. 6). Nors užsiėmimo pabaigoje, kol kiti kalbėjo apie savo darbus, Luka valėsi nuo rankų sudžiuvusio molio gabalėlius ir jie byrėjo tiesiai ant sukurto darbo, jų nepašalino. Kitais kartais molį nuo rankų nusiplaudavo arba gabalėlius trupindavo ant lentos, sustumdavo į krūvelę. Šį procesą galima lyginti ir su šalinimu: kūrinio medžiagos pašalinimu nuo savo kūno, noru atsiskirti, atskirti ribas. Kartu tai atskiria žodį ir veiksmą, sukuria ribą tarp jų.

Išreiškimas ir santykis su artimaisiais draugais, per su jais siejamomis vietomis. Santykį su „kitu“ tiesiogiai vaizdavo 5 užsiėmimo metu (nr. 4) – du žmonės prie stalo sėdi. Objektai yra tarpusavyje susiję visuose grupės darbuose, esamas ryšys tarp jų.

Vienas iš antrosios grupės darbų (nr. 7) buvo sukurtas dalyvių grupės bendrai, tai yra, kiekvienas ėjo ratu, lietė kito darbą ir jei norėdavo kažką pridėdavo savo, o grįžus atgal prie savo darbo galėjo jį keisti arba ne. Luka užsiėmimo užduoties metu, atsisėdavo į kito dalyvio vietą, apžiūrėdavo darbą arčiau pasilenkdama, bet neliesdavo, nekūrė kitų darbuose. Grįžusi prie savo darbo, daug jo nekeitė, patraukė toliau ant lentos tik kieto molio duženą buvusią darbe (nuotraukoje matosi viršuje), bet jos neišmetė į medžiagų kibirėlį. Galima manyti, kad kitokių medžiagų priėmimas, o dar iš kitų dalyvių rankų nėra norimas, taip pat rodo pasipriešinimą.

Renkantis medžiagą kūrybai nerizikuodavo, imdavo vidutinio minkštumo molį, tik kelis užsiėmimus pasinaudodavo vandeniu, pamirkydavo pirštus ir palygindavo kūrini paviršių. Formuojant dirbinį toks molio pasirinkimas leidžia lengviau kontroliuoti veiksmą, pasirinkti darbo tempą, yra labiau nuspėjamas. Galima numanyti, kad kontroliavimo jausmas sukelia dalyvei saugumą bei aiškumą. Tai taip pat atsiskleidžia per kompoziciją, objektai nėra nutolę vienas nuo kito, neperžengiama lentos riba. Ant plokštumos formuojama tolesnė kompozicija. Sukuriamas pagrindas, naudojant spaudimo judesius prispaudžiamas prie lentos.

Apibendrinimas

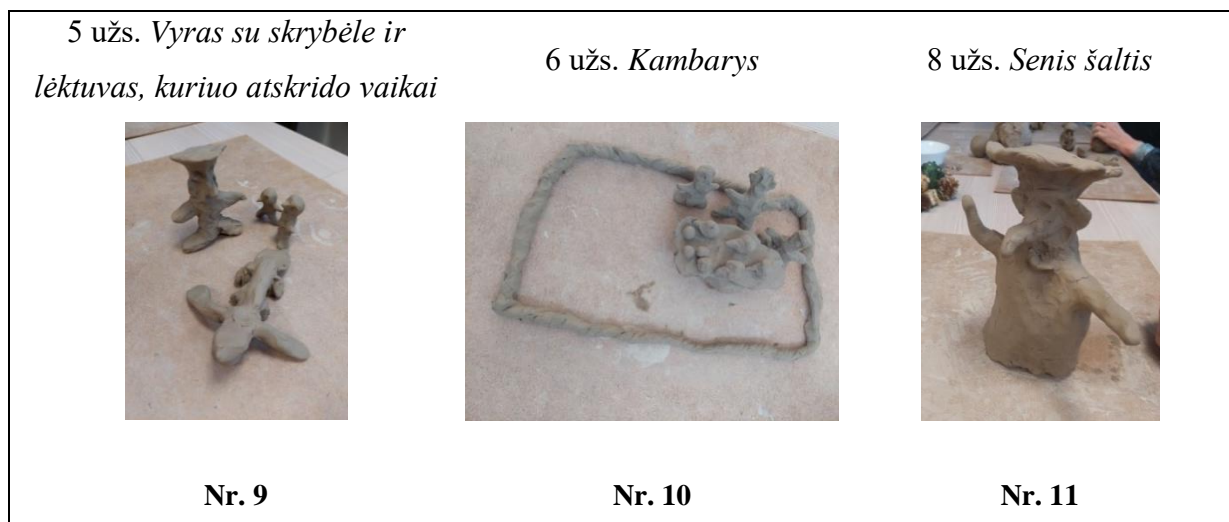
Analizuojant abi Lukos kūrinių grupes iškilo skirtumų ir panašumų. Išsiskyrė rutulio motyvas, jo kismas darbuose kiekybiškai ir kokybiškai bandant atskleisti asmens savęs kaip individo suvokimą ir pajautimą. Dėmesį traukė ne vien kūrinių galutinis rezultatas ir vaizdas, o ir procesas, pokytis. Energingi judesiai, dailės terapijos užsiėmimų metu, minkant molį, suteikė galimybę dalyvei patirti ar parodyti emocijas, kurios atrodo, nėra įsisąmonintos. Taip pat svarbus buvo ir sensorinis lytėjimo patyrimas. Abi darbų grupės pasižymėjo išreikštu kontrolės poreikiu ir nesaugumu. Taip pat per kūrinius reiškiasi santykis su savimi ir su kitais.

Kūriniai dažniausiai konkretūs, remiasi realybe, siejasi su asmeniniu dalyvės gyvenimu, įvykiais. Lipdomi objektai yra atpažįstami ir kitiems. Susitelkiama į vieną ar kelis pagrindinius objektus – dėmesys koncentruotas. Grupės darbai atlikti pirmoje pusėje visų užsiėmimų (nuo 1 iki 5 užsiėmimo) išsiskiria aiškiomis formomis, įtraukiamu veiksmu, ritmu, akcentuojamas dėmesys į vieną objektą, vėlesnėse sesijose pereita prie sudėtingesnių kompozicijų, kurios sudarytos iš daugiau nei vieno objekto, naudojama daugiau detaliu, tačiau mažėja kūrinio keitimo refleksijos metu.

3.2.2 Beatos molio lipdinių analizė

- **Pirmoji Beatos kūrybių grupė: žmonių figūros**

3 lentelė. Pirmoji Beatos kūrybių grupė

Grupės kūrybiuose išsiskiria **žmonių figūros**: dviejuose darbuose trys žmonės – viena didesnė figūra ir dvi mažesnės (nr. 9 ir 10), vyro figūra iki pusės (Nr.11). Visi lipdiniai lipdyti iš vidutiniškai minkšto molio, sukurti objektai stabiliai stovintys, nors prie pagrindo nepritvirtinti, pasakojant dalyvė juos pakeldavo, palygindavo paviršių. Galima pastebėti, kad 5 ir 8 užsiėmimų metu (nr. 9 ir nr. 11) lipdytos žmogaus figūros itin panašios, tai vyrai su skrybėle plačia, didele nosimi ir ausimis, rankos pečių lygmenyje iškeltos į šalis, nėra pirštų, rūbų detalių. Hiperbolizuoti veido bruožai pačiai dalyvei sukėlė juoką. Dėmesys sutelktas į veidą, mažiau išreikštų detalių kūne. Poza lipdytų žmonių primena raidės „X“, gali atspindėti dviejų pasaulių sąjungą (Cirlot, 2001)

Lipdyti vaikai ir vyras prie lėktuvo (nr. 9) Beatai priminė savus vaikus, kurie yra suaugę, išreikštas šeimos ilgesys. Dailės terapijos metu asmuo dažnai savo kūrybiu perteikia sau svarbius gyvenime žmones, vertybes (Lebedeva, 2020). Beatai svarbus ryšys su ją supančiais žmonėmis, šeima, noras būti bendrystėje, būti reikalingai. Kontaktas su moliu iškelia emocijas.

Šešto užsiėmimo metu kūrybiuje aplink žmones sukuriama erdvė, ji apibrėžiama stačiakampio forma, sukuriamas kambarys (nr. 10). Objektų apgaubimas sukuria uždarumo, intymumo ir atsargumo jausmą. Moteris vaizduoja savo šeimą, tačiau savęs nelipdo. Kūrinys lyg atvaizduoja ko jau nebėra, perteikimas atsiminimas. Kūrinio objektai nedideli, daug smulkių detalių, aukštas įsitraukimas lipdant, reikalaujantis kruopštumo bei dėmesingumo.

Savo darbu perteikiami jausmai, ilgesys, žmogui kaip lipdiniui suteikiamas rūpestis, daugiau laiko ir jėgų naudojama lipdymui. Per prisilietimą išreiškiamas rūpestis, atkuriami norimi

prisiminimai. Šeimos narių, artimųjų molinės skulptūros gali išreikšti prisirišimo, meilės jausmą, perteikiama šeimos dinamika, juos siejančių ryšių reikšmė.

- **Antroji Beatos kūrybių grupė: transporto priemonės**

4 lentelė. Antroji Beatos kūrybių grupė

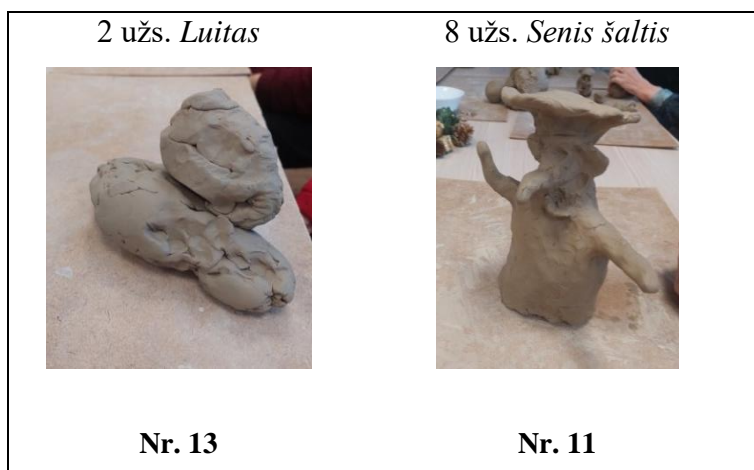
Lipdiniuose **transporto priemonėms** – mašina (nr. 12) ir lėktuvas (nr. 9) - suteikiama svarbi vieta. Transporto priemonė siejama su vidinėmis jėgomis, savo galiomis, kūno išraiška (Cirlot, 2001). Transporto priemonės taip pat suponuoja kelionę, judėjimą iš vienos vietos į kitą. Beata kalbėdama apie mašiną pasakojo apie įvykusį rato nukritimą važiuojant duobėtu keliu, po jo sekė rato pritvirtinimas atgal. Taip pat išreiškiamas santykis tarp sukurtų objektų – mašina ir kelias, kaip paviršiai veikia vienas kitą – duobėtas kelias sugadina mašinos ratą. Kelias toks duobėtas ir pavojingas, kad sukelia trikdžių, problemų, kurias reikia spręsti. Objektai nepritvirtinti prie pagrindo arba jo neturi, yra lengvai pakeliami, juos lengva judinti pasidalinimo metu, tad dalyvė per sukurtą kompoziciją, metaforinį pasakojimą perteikia savo gyvenimo istoriją, turėtus sunkumus ir kaip juos įveikė. Su molio figūromis, jas judinant sukuriama it spektaklis, perteikiama scena, o per lipdinį išreiškiama Beatos galia ir savarankiškumas – ji sukuria kliūtis ir pati jas išsprendžia.

Lėktuvui (nr.9) teikiama reikšmė pasidalinimo metu. Lėktuvai gali suartinti žmones įvairiais atstumais, jie taip pat gali simbolizuoti fizinį atsiskyrimą nuo artimųjų, namų ar pažįstamos aplinkos. Beata pasakodama apie sukurtus veikėjus ir lėktuvą perėjo prie pasidalinimo apie šeimą, užsienyje gyvenantį suaugusį vaiką. Sukurta transporto priemonė tapo kaip tiltas, galimybė būti kartu.

Abiejų transporto priemonių judėjimo kryptys – į kairę, į apačią (link dalyvės). Naudotas kietesnis molis, išlaikantis formą, ilgiau minkant paviršius įtrūkinėjęs. Abu objektai lengvai paimami į ranką, nepritvirtinti prie pagrindo, dalyvė galėjo laisvai judinti.

- **Trečioji Beatos kūrinių grupė: lipdiniai iš vientisos molio masės**

5 lentelė. Trečioji Beatos kūrinių grupė

Vientiso molio masė naudota lipdymo procese, rezultate išlaikoma neišskaidant į smulkesnius objektus. Antro užsiėmimo metu Beata skirtą kūrybai laiką minkė pasiimta molio gabalą, kuris tilpo į abi rankas, keitė abstrakčias formas (Nr.13), paskutinio užsiėmimo metu kūrė vyro skulptūrą (nr. 11).

Tyrėjos užrašuose Beatos Nr. 13 kūrinio procesą aprašytas: „ji pasiėmė didelį molio gabalą, iš karto suminkė į storo ritinio formą. Minkė, voliojo, tapšnojo, nelipdė nieko konkretaus, vietomis buvo atsistojusi, o pabaigoje gavosi luitas, kalbėjo, kad norėjo pramankštinti rankas, veiksmas buvo įtraukiantis ir paveikus“. Minkant molį sutelkiamas dėmesys į vidinius pojūčius (Hinz, 2009), taip pat didelis fizinės jėgos panaudojimas lipdymo procese demonstruoja emocijų išveiką, anot P. Sherwood, intensyvus minkymas molio gali padėti išreikšti stiprias emocijas, patirti iškrovą ir sumažinti esančią vidinę įtampą (Sherwood, 2004). Lipdymo laikui pasibaigus Beata minkytą molį padėjo toliau nuo savęs, taip lyg atsiribodama nuo vykusio proceso. Anot Hinz, patirtis su moliu gali būti per greitą, įtraukianti, o kartu ir išgąsdinanti (Hinz, 2009). Lipdymas abejomis rankomis rodo įsitraukimą ir apsijungimą abiejų pusių. Rankos nuolat būna kontakte su moliu, vyksta intensyvi kaita, transformacija.

Kiek kitoks procesas vyko kuriant skulptūrą „senio“ (nr.11), imtas nemažas molio gabalas, pradžioje paminkytas, o tada spaudimo būdu, vietomis įspaudžiant, vietomis iškeliant molį formuotas vyro pavidalas. Kūnas patiria pusiausvyrą, nes dirbant abiem rankomis vienodai, dirba

abu smegenų pusrutuliai (Elbrecht, 2013). Sutelkiamas dėmesys formai ir turiniui, lipdant kalbama ir pasakojama, pasijuokiama iš gauto rezultato. Lipdinys sunkus, jį pakelia abejomis rankomis.

Lipdymo procese daugiau įtraukiamas visas delnas, ne tik pirštai, didesnis sąlyčio laukas. Anot C. Elbrecht, kai yra pilnas kontaktas su medžiaga, rankos molyje, kojos ant žemės, naudojama daug medžiagos - rodo įsitraukimą ir pasitikėjimą (Elbrecht, 2013).

- **Apibendrinimas**

Analizuojant Beatos kūrinius, o prieš tai stebint kūrybinį procesą, išryškėja šeimos, bendrystės, emocijų išveikos ir paleidimo, savo gyvenimo kelio apžvelgimo temos. Lytėjimu perteikimas kontrolės poreikis bei atsargumas mainėsi su dideliu įsitraukimu ir abstrakčių formų energingu kūrimu. Abstrakčios formos, sukurtos spontaniškai ir neplanuojant reprezentuoja autoriaus gilų jausmų pasaulį ir emocionalumą (Pénzes ir kt., 2018). Užsiėmimų eigoje didėjo įsitraukimas ir rankų, plaštakų kontaktas su moliu, molio minkymas įtraukė kūną.

Per kūrybinį procesą lipdinius, juos liečiant išreiškiamos emocijos, kaip ilgesys, per kūrinį sukuriamas ryšys su artimaisiais, išpildomas artumo noras. Molis taip pat leido dalyvei per veiksmą, neverbaliai save išreikšti, eksperimentuoti.

3.2.3 Viktorijos molio lipdinių analizė

- **Pirmoji Viktorijos kūrinių grupė: trys objektai, vienas jų yra indas**

Šią grupę apjungia kelios bendrybės, tai visus kūrinius sudaro **trys objektai**, o vienas jų yra **indas**: pirmo užsiėmimo metu sukurti du indai ir kiaulė (nr. 14), trečiojo – vaza, lėkštė ir gėlė (nr. 15), penktojo – krepšys, grybas ir paukštis (nr. 16), septintojo – kaliošas, riostainis ir molio ornamentai perdaryti iš lipdytos gyvatės (nr. 17).

Skaičius 3 simboliškai gali būti siejamas su: gimimo-gyvenimo-mirties ciklu, proto-kūno-sielos ryšiu, krikščionių Šventąją trejybę ir t.t. Skaičius objektų išreiškia bendrystę, buvimą grupėje. Tai iliustruoja lipdymo procesas vykęs 3 užsiėmimo metu (nr.16), Viktorija nulipdė vazą, sakė, kad trūksta gėlių, tad greta sėdėjęs dalyvis jai nulipdė gėlę ir ją įdėjo į vazą, kita dalyvė lipdymo laikui einant į pabaigą Viktorijai padovanojo lėkštutę iš molio. Viktorija priėmė dovanas ir pasidalinimo metu pristatė savo kūrinio kompoziciją kaip šventąją trejybę, kiekvienam iš objektų priskirdama kitų dalyvių vardus. Grupės nariai, išbandydami naujus vaidmenis, stebėdami kaip reaguoja kiti gali eksperimentuoti (Liebmann, 2004), kito užsiėmimo metu (nr. 14) į nulipdytą indą, greta sėdėjęs dalyvis įdėjo molio rutuliukus, Viktorija juos priėmė ir įtraukė į pasidalinimą.

6 lentelė. Pirmoji Viktorijos kūrinių grupė

1 užs. <i>Kiaulė, dubuo ėdalui, indas vandeniui(spiralė)</i>	3 užs. <i>Vaza, gėlė, lėkštė</i>	5 užs. <i>Miško pasaka</i>	7 užs. <i>Nesąmonės</i>
			
Nr. 14	Nr. 15	Nr. 16	Nr. 17

Viktorijos vazos paviršius daugiau įskilinėjęs, sausas, o dovanotos gėlės ir lėkštutės – daugiau lyginti paviršiai. Neregė aktyviai pasidalinimo metu liedsavo savo kūrinius ir vis išreikšdavo mintis „gal panašus, o gal ir nelabai į tikrą“. Pirštų judesiai greiti, liečiama švelniai, mažai arba visai nepakinta kūrinys kalbant ir liečiant pasidalinimo metu. Iš molio kuriamos formos stabilios.

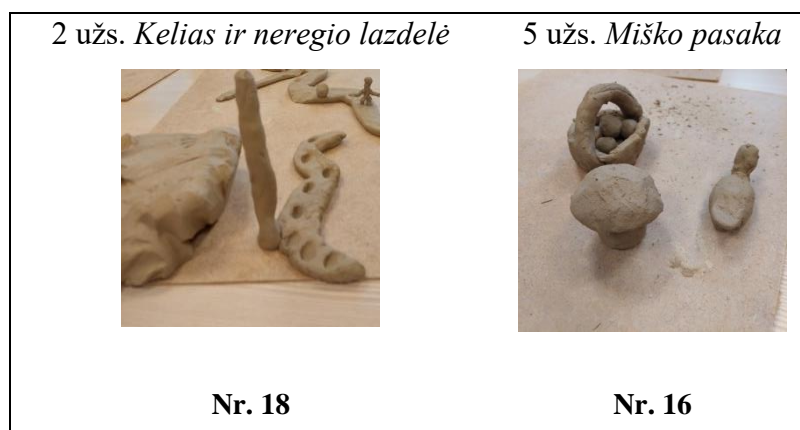
Viktorijos lipdiniai visada sudaryti iš daugiau nei vieno objekto. Visų darbų paviršius įskilinėjęs, moteris nenaudodavo vandens lipdymui. Lipdant dalyvė gali pati kontroliuoti molį ir lipdymo procesą, dėl to šis procesas itin siejamas su galimybe pajusti kontrolės jausmą (Oaklander, 2014). Kartu nebandymas pasinaudoti vandeniui, kuris pakeistų molio plastiškumą ir tekstūrą – gali rodyti prisitaikymą prie turimos medžiagos, nenorą keistis.

Sukurti indai: lėkštės, vaza, krepšys, kaliošas – talpykla. Indo kūrimas ar vaizdavimas dailės terapijoje gali metaforiškai reprezentuoti asmens tapatybę ir savęs jausmą. Kaip indas turi unikalią formą ir paskirtį, individo tapatybė yra daugialypė ir sudėtinga. Taip pat indas gali simbolizuoti imlumą ir atvirumą naujoms patirtims. Dalyvės kūriniuose visi indai yra atviri, į juos lengvai gali būti įdedami kiti objektai, nėra dangtelio. Taip pat per indo formą gali būti išreikštas savos erdvės ribos su aplinka.

- **Antroji Viktorijos kūrinių grupė: objektai reprezentuojantys neregystę**

Antrojoje Viktorijos kūrinių grupėje – **objektai reprezentuojantys neregystę** – neregio lazdelė (Nr. 18) ir aklas paukštėlis (Nr. 16). Aklumo išreiškimas per simbolius priartina prie kūrėjos, jos aklumo.

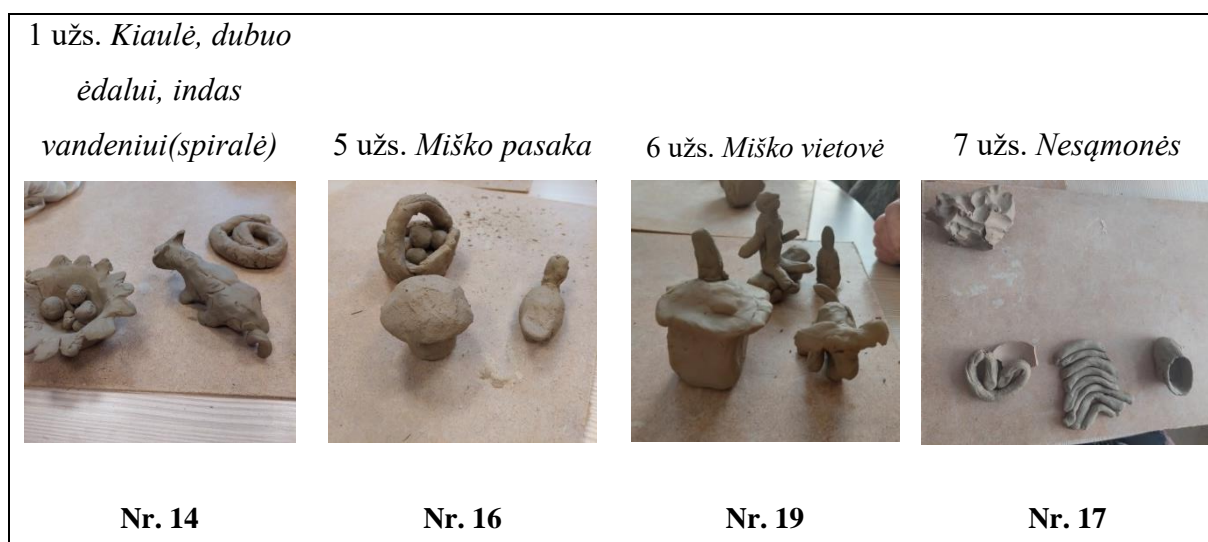
7 lentelė. Antroji Viktorijos kūrinių grupė

Baltoji neregio lazdelė (nr. 18) nulipdyta iš kietesnio molio, tad pastatyta vertikaliai stabiliai stovi, negriūna, taip atspindint ir lazdelės suteikiamą saugumą bei svarbą. Darbas atliktas labai greitai, mažai kontakto su moliu, daugiau koncentruojamasi į norimą perteikti mintį nei į procesą. Pasidalinimo metu paukštelis (nr. 16) apibūdinamas kaip truputi aklas ir geras palydovas. Dalyvė ir kitiems kompozicijos objektams suteikia teigiamus epitetus ar apibūdinimus: tvirtas grybas, krepšelis pilnas gėrybių. Taip reprezentuojanti save, savo savybes. Sutelkiamas dėmesys į buvimą tvirtai.

- **Trečioji Viktorijos kūrinių grupė: gyvūnų figūros**

8 lentelė. Trečioji Viktorijos kūrinių grupė

Gyvūnų figūros išskiriamos šioje kūrinių grupėje: kiaulė (nr. 14), paukštelis (nr.16), šunelis (nr. 19), buvusi gyvatė (nr.17). Gyvūno figūros nėra didelės, turi smulkių detalių kaip rankos, kojos, ausys, snapas, ausys, išreikštas susikaupimas ir kruopštumas norint sukurti objektą. Siekiama realistiško atvaizdavimo, paklausoma kitų dalyvių ar panašu į realų gyvūną.

K. Jungo teigimu, gyvūnas reiškia nežmogišką psichiką, sub-žmogiškų instinktų pasaulį ir nesąmoningas psichikos sritis. Kuo gyvūnas primityvesnis, tuo gilesnis sluoksnius, kurio išraiška jis yra (Cirlot, 2001). Susitapatinimas su gyvūnais gali reikšti ir sąmonės integraciją, atsižvelgiama į sukurto gyvūno savybes, kurios panašios į kūrėjos ar kokių ji norėtų. Vaizduojami naminiai ar prijaukinti gyvūnai (nr. 14, 16, 19), gyvatė, kuri yra laukinė – deformuota kaip svetima ar net pavojinga, ji paverčiama saugia forma. Per molį galima keisti pavidalus lengvai. Tad visi gyvūnai tampa daugiau teigiamas savybes išreiškiančiais objektais. Anot C. Case, naminių gyvūnų vaizdavimas dailės terapijoje dažnai simbolizuoja asmens norą rūpintis bei būti reikalingu (Case ir kt., 2023). Taip pat gyvūnams Viktorija suteikia savų savybių, per juos pristato save: tvirta kiaulė, geras palydovas paukštelis, ištikimas šuo. Kūrinys paskatina pasakojimą apie save, sugretinimą ar palyginimą su savo savybėmis.

Lipdymo procesas remiasi pradine mintimi. Planavimas ir detalumas dažnai būdingas asmenims, kuriems būdingesnis ne jausmingumas, o racionalumas (Pénzes ir kt., 2018). Viktorijos kūrinuose dominuoja realistiškas atvaizdavimas, tačiau yra ir keletas abstrakčių darbų (nr. 17). Kūriniai konkretus ir greitai nulipdomi, neskiriama daug dėmesio ir laiko kūrinio detalėms, dailinimui.

Apibendrinimas

Savo darbuose Viktorija nenaudojo daug smulkaus dekoravimo ar smulkių detalių – kūriniai daugiausiai pasižymėjo grubiu arba lygiu paviršiumi, stambesnėmis formomis. Viktorijai lytėjimas buvo dominuojantis jautimas dirbant su moliu, suteikiama informacija. Ji gana greitai imdavosi kūrybinio darbo, dažniausiai baigdavo lipdyti nepraėjus skirtam laikui. Daugiau susitelkiama į simbolinę kūrinio dalį nei į sensorinę. Išsiskyrė gyvūnų, indų, regėjimo sutrikimus reprezentuojantys objektai. Atsiskleidžia bendrystės ir buvimo grupėje svarba. Kūriniai paskatindavo refleksiją, per juos pristatydavo save kitiems, orientuojamasi į teigiamas savybes.

3.2.4 Visų dalyvių kūrinų turinio analizės rezultatų apibendrinimas

Remiantis visų tyrimo dalyvių kūrinų analize lytėjimo patyrimas dailės terapijos užsiėmimų metu pasireiškė:

- **Per kuriamus objektus, realistiškumo siekimą.** Dauguma visų dalyvių kūrinų realistiški, vaizduojami konkretūs, su asmeniniu gyvenimu susiję objektai ar figūros. Išsiskyrė žmogaus, gyvūnų, rutulio, transporto priemonių, vietovių temos. Lipdomi objektai yra atpažįstami ir kitiems. Nedaug abstrakčių formų.

- **Kūriniuose atsiskleidė kontrolės poreikis.** Lytėjimu perteikimas kontrolės poreikis bei atsargumas pasireiškė per molio minkštumo pasirinkimą. Dalyvės vengė skysto ar minkšto molio, naudojo puskietį ar net kietą molį, kurį lengviau manipuluoti rankomis, išlaiko norimą formą, suteikia stabilumo. Kūrinių paviršiai perteikė dalyvių norus: nuo „tobulo“ lygumo, išlyginant įlenkimus, iki grubaus, suskeldėjusio, įtrūkusio paviršiaus.

- **Lytėjimu sukuriamas veiksmas, pokytis.** Dėmesį traukė ne vien kūrinių galutinis rezultatas ir vaizdas, o ir procesas, pokytis. Energingi ar pasyvūs judesiai, dailės terapijos užsiėmimų metu, minkant molį, suteikė galimybę dalyvėms patirti ar parodyti emocijas, kurios nėra įsisąmonintos ar sunku jas įvardinti.

- **Santykis su savimi ir su kitais.** Per kūrinių sukuriamas ryšys su artimaisiais, išpildomas artumo noras. Kuriamos figūros yra patogios paimti į rankas, pakeisti vietą, jos yra liečiamos, objektai tarpusavyje sąveikauja, stebima kaip vienas kitą veikia, kokį pėdsaką palieka molyje, kuriamas pasakojimas.

- **Įsitraukimas į kūrybinį procesą** atsispindi detalių daugėjimu, kompozicijos išsiplėtimu. Kuo didesnis įsitraukimas į kūrybinį procesą koreliavo su lytėjimo patyrimu. Užsiėmimų eigoje didėjo įsitraukimas ir rankų, plaštakų kontaktas su moliumi, molio minkymas įtraukė kūną.

- **Išsiskyrė aklosios ir silpnaregių kūriniai.** Viktorija nenaudojo daug smulkaus dekoravimo ar smulkių detalių – kūriniai daugiausiai pasižymėjo grubiu arba lygiu paviršiumi, stambesnėmis formomis. Viktorijai lytėjimas buvo dominuojantis jautimas dirbant su moliumi, suteikiama informacija. Ji gana greitai imdavosi kūrybinio darbo, susitelkiama daugiau į kūrinio prasmę, o ne į sensorinį patyrimą. Silpnaregių Lukos ir Beatos kūriniuose daugiau smulkesnių detalių, lygesnis kūrinių paviršius, plonesnės kūrinių sienelės, daugiau eksperimentuojama su skirtingais būdais lipdyti (gnaibymai, spaudymai, virvelių sukimai, rutuliukai ir pan.).

Regėjimo sutrikimų turinčių asmenų lipdymo procesui būdingas įvairus jėgos naudojimas, nuo aktyvaus, energingo iki monotoniško, atsargaus lipdymo iš molio. Skirtingas elgesys su moliumi perteikia asmens vidinius išgyvenimus, jausmus bei poreikius, kartu suteikia įvairias lytėjimo patirtis: paviršių tekstūros (švelni, grubi), pasipriešinimas minkant (kietas, minkštas). Tyrimo dalyvės kūriniuose perteikia savo asmenybę (būdingus bruožus, savybes), vaikystės atsiminimus, santykį su kitais žmonėmis, norus ir poreikius.

3.3 Bendras interviu teminės ir kūrybinių turinio analizės rezultatų aptarimas

Šioje dalyje siekiama išsiaiškinti, kaip interviu metu pasidalintas tyrimo dalyvių patyrimas siejasi su dailės terapijos užsiėmimų metu sukurtais molio kūriniais ir lipdymo proceso ypatumais. Išskiriamos bendros sritys išreiškiančios lytėjimo patyrimą dailės terapijos užsiėmimų metu, tai **kūrybiškumo patyrimas, emocijų raiška, kontrolė ir nesaugumas, kūno įtraukimas, regėjimo sutrikimų įtaka ir santykis su kitais.**

Dalyvės regėjimu ir lytėjimu išreiškė estetinį vertinimą kūrybinių. Dalyvių pasisakymuose skambėjo daug savikritiškumo, noro daugiau vertinti kūrybinius per estetikos suvokimą, o ne kaip terapinio proceso dalį: „O kokie pojūčiai? V.: *Žiūrint kaip padirbi, ką gražiai, jauti pats, kad gražiai padarai, tai tada smagu, o jei išeina koks niekalas, tai nieko ir nebūna gero galvoje*“ (Viktorija). Lipdomi atpažįstami objektai, suteikiami tiesioginiai pavadinimai. Kūrybiuose vaizduojami gyvūnai, žmonės, miško elementai. Taip pat dailės raiškos priemonėmis išreiškiamas žaismingumas. Per pasakas, personažus lengviau kalbėti apie save, kaip per tarpininką, tai suteikia lengvumo ir įvairovės. Tiek kūrybos metu, tiek interviu metu pasakojama lipdymo eiga, taip įgarsinant savo veiksmus. Fiksuojamas kismas. Molis kaip medžiaga suteikia galimybes transformacijoms, kaitai, dalyvės tuo naudodavosi, keisdamos kūrybinius, patirdamos kūrybą per griovimą, statymą, taisymą.

Dalyvės tyrinėjo fizines molio savybes, temperatūra, konsistencija, tekstūra, formos, jų įvairovę prisilietimu išskirdamos palankumą ar atmetimą, taip pažindamos ir savo poreikius, ypatybes: „*kartais toks šaltas būna, reikia rankomis sušildyti, praminkyti, greitai dirbasi su juo*“ (Beata), „*Pirma šaltas būna, paskui pašyla nuo rankų šilumos. Svarbi temperatūros kaita*“ (Luka). Tačiau pastebima, kad dalyvės mažai rizikavo, ką galima sieti su nesaugumo jausmu. Nesaugumą atskleidė dalyvių noras kontroliuoti kūrybinį procesą. Tai atsispindėjo medžiagos kietumo pasirinkime. Vidutinio kietumo molį lengviau lipdyti, forma išlieka stabilesnė nei minkšto ar skysto molio. Naudojama labai mažai vandens arba visai nenaudojama. Dauguma Viktorijos kūrybinių paviršiai išsauseję, įtrūkinėję. Kontrolės poreikis persipynė su baime būti stebimam ir nesuprastam kito. Išreiškiamas nerimas, baimė, kad padarys klaidas arba sugadins savo, kito meno kūrybinį lytėjimo būdą: „*aha, bet vis tiek, kiti stengėsi darė, o tu ateini ir sugriauni*“ (Luka), „*aišku, ir mes nenorim sugriauti čiupinėdami, atsargiai čiupinėjam, kad nesugadint, juk nieko nenorim sugadinti. Bet mes papratę grabaliojis*“ (Viktorija). Per tai tyrinėjamos savo ribos ir galimybės, kaip prisilietimas visada palieka pėdsaką molyje, tad kūrybiniame procese nuolat priimami sprendimai kas bus įamžinta ar sunaikinta.

Prisilietimu kuriamas veiksmas, ritmingi, energingi, ramūs ar stiprūs judesiai išreiškiami molyje. Ypač tai atsispindi kūrybiuose Lukos (1 lentelė) ir Beatos (5 lentelė) darbuose, ant lentos

ridenamas rutulys, energingai minkomas didelis molio gabalas. Molio pagalba veiksmu galima išreikšti emocijas ar jų iškrovą, kas veda į nusiramimą, mažina vidinę įtampą (Sherwood, 2004). Veiksmas perteikiamas per simbolius, kurtos transporto priemonės (4 lentelė), jos judinamos pasakojimo metu. Taip pat prisilietimo metu su moliu pradinė mintis transformuodavosi į kitą: „nebebuvo ko lipdyti kitko, gavos grybas, netiko. Po to pakeičiau, gavos krepšelis. Pirma sugalvoju, o tada imu lipdyti, keiti“ (Luka).

Akloji ir silpnaregės itin daug laiko būdavo kontakte prisilietimo su kūriniais tiek kūrybai skirtu laiku, tiek vykstant pasidalinimui, taip palaikomas ryšys su lipdiniu. Lipdinys tampa it kūno tąsa. Molis kaip medžiaga skatina rankų ar net viso kūno išitraukimą. Kūrybinis darbas skatina įvertinti savo fizines galimybes, kas yra artimiau ir palankiau kūrybai, tuo metu patogiu. Taip pat pabrėžiamos regėjimo galimybės. Silpnaregių kūryboje ir komunikacijoje rega buvo dominuojantis jutimas, o aklosios lytėjimas buvo pagrindinis. Kūrybiniame ir kitų kūrinių pažinime akloji remiasi vaizduote, išlikusiais vaizdiniais atsiminimais: „*kokią turime vaizduotę, tokius darbus ir dirbam. Pagal vaizduotę, kaip įsivaizduoju tą darbą, taip ir dirbu. Ir draugo darbą žiūriu pagal savo vaizduotę*“, „*aš su moliu dirbu pagal savo vaizduotę. Jūs ką matot, o aš ką įsivaizduoju*“ (Viktorija). Kūrybiniame procese remiamasi atsiminimais, gyvenimo etapu, kai regėjimas buvo stipresnis, kuriami lipdiniai siejami su praeities įvykiais, vaizdiniais. Taip pat patiriama dabartis, per kasdienybės fiksavimą. Kalbant apie dailės terapijos užsiėmimuose iškilusias temas – svarbūs artimieji, šeima ir draugai, suteikiama pagalba bei palaikymas. Tai atsiskleidė interviu metu, potėmėje „Santykis su artimaisiais – gyvenimo atrama“, ir kūrybiniuose, Beatos lipdytos žmonių figūros (3 lentelė). Prisilietimas inspiruoja pasidalinimus, atsivėrimus. Molis kaip medžiaga primena vaikystę, su ja iškyla vaikystės prisiminimai, personažai ir pasakos, kūryboje daug gyvūnų, miško motyvų, krepšelių ir grybų. Lipdiniuose daugiau detalių ir kruopštumo kuriant.

Žmonėms su negalia svarbi pagalba kitų žmonių. Buvimas grupėje buvo svarbus savivertės formavimuisi, vienišumo mažėjimui ir bendrystės pajutimui: „*gerai jaučiuosi grupėje, o kaip kitaip. Tarp žmonių labai gerai, jau vienvėje taip atsibosta, o ateini tarp žmonių*“ (Viktorija), „*ypač kai po vieną gyvenam, šeimos nėra, taip ir yra, nusibosta tarp keturių sienų. O kai ateini čia, pabendrauji*“ (Beata). Bendrystės jausmas atsiskleidė kūrybiniame procese, su juo siejami Viktorijos kūriniai (6 lentelė, nr.14 ir nr.15), kai į savo kūrinį įtraukiami kitų dalyvių molio dovanos. Kartu dailės terapijos užsiėmimai grupėje suteikė galimybę save tyrinėti santykyje su kitais, liečiant kito darbą. Pradžioje išreikštas pasipriešinimas mainėsi su smalsumu ir susidomėjimu: „*nu gal žinot, kas patiko, labai nenorėjau eiti per visus ten čiupinėdama, bet kai perėjau, tai visai gerai buvo. Priešinausi, bet tas paliko galvoje*“ (Viktorija).

Abu analizės metodai papildė vienas kitą ir dalyvių patirtys praplėtė lytėjimo ir dailės terapijos proceso pažinimą, savitumą.

TYRĖJOS REFLEKSIJA

Šis tyrimas suteikia galimybę apjungti dvi pozicijas – tyrėjos ir terapeutės, kas kėlė kiek susirūpinimo. Procesą palengvino skirtas laiko tarpas nuo vykusių dailės terapijos užsiėmimų ir darbo su gautais duomenimis, leido vykti natūraliam rolių pasikeitimui bei padidino objektyvumo tikimybę rašant darbą.

Pradėdama dirbti su tiriamąja grupe jaučiausi smalsi, o kartu ir intrigavo išbandyti kiek kitokį dailės terapijos procesą, kai dalyvis yra nematantis arba silpnai matantis. Įdomu mokomąją medžiagą, savo patirtis dailės terapijos užsiėmimuose adaptuoti žmonėms, kurie nemato, dėmesį telkti į lytėjimą. Taip pat patirti, kad kalbėjimas, pasakojimas ką lipdo kūrybos metu suteikia silpnaregiams ir akliesiems galimybę „matyti“ kitų kūrinius, jausti grupę. Tai priminė koks svarbus yra lankstumas ir prisitaikymas, tai kartu ir augina praplečia ribas. Kiekvienas asmuo į užsiėmimą atsinešė savo unikalią perspektyvą ir buvimą. Pastebėjau, kad žmonėms motyvacijos ateiti į užsiėmimus suteikė ne tik noras patirti dailės terapiją, bet ir padėti man kaip studentei, galimybė prisidėti prie tyrimo. Taip išreikštas reikalingumo poreikis.

Silpnaregių ir aklujų bendruomenė ne didmiestyje sąlyginai nedidelė, tad dalyviai vieni kitus mažiau ar daugiau pažįsta, kas kiek apribojo atvirumą ir pažeidžiamumą užsiėmimo metu, pradžioje dalyviai buvo atsargesni pasidalinimo metu. Prireikė laiko prisijaukinti dailės terapiją ir grupę. Dėkinga jaučiuosi sulaukusi palaikymo ir entuziastingo priėmimo iš socialinių darbuotojų dirbančių organizacijoje.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą ir apibendrinus tyrimo rezultatus, galima daryti tokias išvadas:

1 Išvada. Teminės analizės duomenys atskleidė aklųjų ir silpnaregių tyrimo dalyvių patirtis dailės terapijos metu, išskiriamos šios temos:

- **Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas:** darbas su moliu patiriamas savikritiškai, per estetiką, o ne kaip terapinio proceso dalį, molis skatina imtis veiksmo, tyrinėti jo savybes - kas patinka, o kas svetima, per lytėjimą gaunama informacija, liečiami kitų dalyvių kūriniai praplečia liečiančiojo patirtis.
- **Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus:** išskiriamas kontakto su moliu, kūrybinio proceso suteikiamas malonumo jausmas, o įsitraukimas į lipdymą paskatina „čia ir dabar“ pajutimą, lipdiniais perteikiami jausmai, istorijos, pasakojimai, prisiminimai, kuriuos sunku verbalizuoti.
- **Ryšio kūrimas – aš ir kitas:** kontaktas su moliu atspindėjo ryšį tarp savęs ir kito, bendrystės ir individualumo poreikius, per santykį su kito asmens kūriniumi atsiskleidė baimė pakenkti kitam, jo kūriniumi liečiant, taip pat per kūrybą iš molio tyrinėti santykiai su artimaisiais, artumo poreikis.

2 Išvada. Tyrimo dalyvių molio dirbinių kūriniių turinio analizė atsiskleidė:

Kuriami realistiški, konkretūs, su asmeniniu gyvenimu susiję objektai ar figūros. Išsiskyrė žmogaus, gyvūnų, rutulio, transporto priemonių, vietovių temos. Kūriniuose atsiskleidė kontrolės poreikis (renkamasi kietesnis molis, lyginami kūriniių paviršiai). Dailės terapijos užsiėmimų metu, minkant molį, lytėjimu sukuriamas veiksmas, pokytis - energingi ar pasyvūs judesiai, o tai suteikė galimybę dalyvėms patirti ar išreikšti emocijas. Molio kūriniumi kuriamas ryšys su artimaisiais, išpildomas artumo poreikis. Kuriamos figūros yra patogios paimti į rankas, pakeisti vietą, jos yra liečiamos, objektai tarpusavyje sąveikauja, pasakojamos istorijos, prisiminimai. Kūrybinis procesas koreliavo su lytėjimo patyrimu: kuo gilesnis įsitraukimas į kūrybinį procesą, tuo aktyvesnis lytėjimo patyrimas. Užsiėmimų eigoje didėjo įsitraukimas, rankų, plaštakų kontaktas su moliu, molio minkymas įtraukė kūną.

Aklosios kūriniai pasižymėjo grubiu arba lygiu paviršiumi, stambesnėmis formomis, lytėjimas buvo dominuojantis jutimas dirbant su moliu, suteikiantis informaciją. Silpnaregių kūriniiuose daugiau smulkesnių detalių, lygesnis kūriniių paviršius, plonesnės kūriniių sienelės, daugiau eksperimentuojama su skirtingais būdais lipdyti (gnaibymai, spaudymai, virvelių sukimai, rutuliukai ir pan.)

3 Išvada. Palyginus interviu teminės analizės ir kūrybinių turinio analizės rezultatus, išryškėjo jų sąsajos, išskiriamos bendros sritys išreiškiančios lytėjimo patyrimą dailės terapijos užsiėmimų metu:

- **Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimo tema siejasi su** realistiškais, atpažįstamais objektais, tiesioginiais kūrybinių pavadinimais, maža rizika medžiagų pasirinkime, eksperimentavimu per veiksmą bei skirtingus judesius su moliu, kūrybinių kismą eigoje.
- **Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus tema siejasi su** ritmingais, energingais, ramiais ar stipriais judesiais išreikštais molyje, apskritimo, rutulio formomis, kūrybiniais iš vientisos molio masės. Prisilietimas inspiruoja pasidalinimus, atsivėrimus: vaikystės prisiminimai, personažai ir pasakos, gyvūnų, miško motyvų. Lipdiniuose daugiau detalių, kruopštumo.
- **Ryšio kūrimas – aš ir kitas tema siejasi su** kurtais žmogaus, gyvūnų figūrų lipdiniais, transporto priemonėmis. Dalyvių įsitraukimas į kūrybinį procesą didino lytėjimo pojūtį (sąlytį), o kitų dalyvių kūrybinių lytėjimas kėlė iššūkių.

REKOMENDACIJOS

Remiantis atlikta literatūros apžvalga, tyrimo gautais rezultatais bei asmeniniais pastebėjimais, pateikiamos rekomendacijos tolesniems tyrimams, dailės terapijos praktikoms:

1. Rekomenduojama dailės terapijos užsiėmimuose dažniau taikyti molį, kaip pagrindinę dailės terapijos priemonę. Darbas su moliu suteikia turtingas lytėjimo patirtis. Lipdymas iš molio gali padėti išreikšti jausmus bei emocijas, kurias sunku žodžiais atskleisti, taip pat skatina dėmesingumą ir buvimą dabartinėje akimirkoje.
2. Dailės terapijos metu rekomenduojama dirbti su moliu grupėje, liesti vienas kito kūrinus, kas suteikia galimybę dalyviams eksperimentuoti, išbandyti save, įgyti naujas patirtis.
3. Renkant grupes dailės terapijai svarbu atsižvelgti į būsimų dalyvių galimybes, poreikius, problemas, keliamus klausimus bei kokie yra ryšiai su kitais grupės nariais. Kai kuriems asmenims palankiau prieš lankant grupę – individuali dailės terapija.
4. Lytėjimo patyrimą išsamiau, įvairiau atskleistų kūrybinio proceso fiksavimas video formatu, stebint kaitą ir darbą su moliu, reakcijas. Naudinga platesniam ir gilesniam pažinimui terapinio proceso.
5. Atsižvelgiant į jau atliktus tyrimus ir šį, tikslinga atlikti kokybinį didesnės imties tyrimą, su ilgesne užsiėmimų skaičiumi ir trukme. Taip pat tirti tik aklųjų arba tik silpnaregių dailės terapijos grupę. Tirti panašaus amžiaus dalyvius. Skatinamos galimybės įtraukti į dailės terapijos procesą kitas dailės raiškos medžiagas.

TYRIMO RIBOTUMAI

Atlikto tyrimo imtis yra maža, neatskleidė visų suaugusių aklųjų ir silpnaregių lytėjimą dailės terapijos užsiėmimų metu. Didesnė imtis galėtų padidinti tikimybę atskleisti pasirinktos tiriamosios grupės patirtis. Taip pat dalyvių grupė buvo nehomogeniška amžiaus ir regėjimo sutrikimų atžvilgiu, kas galėjo turėti įtakos tyrimo rezultatų tikslumui (skirtingo amžiaus žmonių patyrimai gali prieštarauti viena kitai), kartu suteikė galimybę apžvelgti skirtingų asmenų patirtis dailės terapijos procese.

Tyrimo metu įvyko aštuoni dailės terapijos užsiėmimai, tai per mažai laiko, dalyvių saugumo, pasitikėjimo pajautimui, atsiskleidimui. Nuolatinės, uždaros grupės galėtų pasiūlyti gilesnių įžvalgų apie ilgalaikį dailės terapijos poveikį regos sutrikimų turintiems asmenims.

LITERATŪRA

1. Bae, Y.-S., Kim, D.-H. (2018). The Applied Effectiveness of Clay Art Therapy for Patients With Parkinson's Disease. *Journal of Evidence-Based Integrative Medicine*, 23, 2515690X18765943. <https://doi.org/10.1177/2515690X18765943>
2. Balčiūnienė, D. M., Gedvilas, V., Jakštienė, J., Jozėnaitė, A., Varoniukaitė, A. (2022). *Pagalba neregiui ir silpnaregiui. Straipsnių rinkinys*. Lietuvos aklujų ir silpnaregių sąjunga.
3. Biedermann, H. (2002). *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.
4. Braun, V., Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper (Ed.), *Handbook of research methods in psychology*. (Vol. 2: Research Designs, p. 57–71). Washington, DC: APA Books.
5. Braun, V., Clarke, V. (2013). *Successful Qualitative Research: A Practical Guide for Beginners*. Sage.
6. Brazauskaitė, A., & Dikčiūtė, S. (2015). *Modernaus meno socialinė reikšmė: Meniniai socialiniai performansai*. Vilnius: Menų terapijos centras.
7. Butnoriūtė, S. (2022). *Aklųjų ir silpnaregių paauglių patyrimai vaizduojant nurodytas emocijas dailės terapijos procese*. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Prieiga per eLABa.
8. Canfield, M. R. (2011). *Field Notes on Science & Nature*. Harvard University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt2jbxgp>
9. Case, C., Dalley, T., Reddick, D. (2023). *The Handbook of Art Therapy* (4 leid.). Routledge.
10. Chan, S. H. W., Cheung, M. Y. C., Chiu, A. T. S., Leung, M. H. T., Kuo, M. C. C., Yip, D. Y. C., Hui, C. C. Y., Kam, S. W. I., Yeung, K., Mui, D. S. P., Wang, S.-M., Yip, C. C. K. (2023). Clinical effectiveness of mindfulness-based music therapy on improving emotional regulation in blind older women: A randomized controlled trial. *Integrative Medicine Research*, 12(4), 100993. <https://doi.org/10.1016/j.imr.2023.100993>
11. Cirlot, J. E. (2001). *A Dictionary of Symbols* (2 leid.). Routledge.
12. Cucca, A., Di Rocco, A., Acosta, I., Beheshti, M., Berberian, M., Bertisch, H. C., Droby, A., Ettinger, T., Hudson, T. E., Inglese, M., Jung, Y. J., Mania, D. F., Quartarone, A., Rizzo, J.-R., Sharma, K., Feigin, A., Biagioni, M. C., Ghilardi, M. F. (2021). Art therapy for Parkinson's disease. *Parkinsonism & Related Disorders*, 84, 148–154. <https://doi.org/10.1016/j.parkreldis.2021.01.013>
13. Demmin, D. L., Silverstein, S. M. (2020). Visual Impairment and Mental Health: Unmet Needs and Treatment Options. *Clinical Ophthalmology (Auckland, N.Z.)*, 14, 4229–4251. <https://doi.org/10.2147/OPHTH.S258783>
14. Dent, D. P. (2014). *Sculpture and Touch*. Ashgate Publishing, Ltd.

15. DiGiulio, D. (2017). The Use of Art Therapy with the Blind to Impact a Sense of Capability. *Undergraduate Honors College Theses*. https://digitalcommons.liu.edu/post_honors_theses/38
16. Elbrecht, C. (2013). *Trauma Healing at the Clay Field. A Sensorimotor Art Therapy Approach*. London:JPK.
17. Elbrecht, C., Antcliff, L. R. (2014). Being touched through touch. Trauma treatment through haptic perception at the Clay Field: A sensorimotor art therapy. *International Journal of Art Therapy*, 19(1), 19–30. <https://doi.org/10.1080/17454832.2014.880932>
18. GBD 2019 Blindness and Vision Impairment Collaborators & Vision Loss Expert Group of the Global Burden of Disease Study. (2021). Causes of blindness and vision impairment in 2020 and trends over 30 years, and prevalence of avoidable blindness in relation to VISION 2020: The Right to Sight: an analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet. Global Health*, 9(2), e144–e160. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30489-7](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30489-7)
19. Gezgin Yazici, H., Utaş Akhan, L., Karabulut, E., Özlü, A. (2024). The effect of clay therapy on hopelessness and depression levels in chronic stroke patients in addition to physical therapy. *Journal of Clinical Neuroscience*, 123, 186–193. <https://doi.org/10.1016/j.jocn.2024.04.004>
20. Golomb, C., McCormick, M. (1995). Sculpture: The Development of Three-Dimensional Representation in Clay on JSTOR. *Visual Arts Research*, 21(1), 35–50. <https://www.jstor.org/stable/i20715837>
21. Gudonis, V. (1998). *Tiflogijos pagrindai*. Šiaulių univeriteto leidykla.
22. Gussak, D. E., Rosal, M. L. (2015). *The Wiley-Blackwell handbook of art therapy* (1 leid.). Wiley-Blackwell.
23. Hass-Cohen, N., Findlay, J. C. (2015). *Art therapy and the neuroscience of relationships, creativity, and resiliency: Skills and practices* (p. xxiii, 462). W. W. Norton & Company.
24. Heller, M. A. (2000). *Touch, Representation, and Blindness*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198503873.001.0001>
25. Heller, M. A., Gentaz, E. (2013). *Psychology of Touch and Blindness*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315887555>
26. Herrmann, U. (1995). A trojan horse of clay: Art therapy in a residential school for the blind. *The Arts in Psychotherapy*, 22(3), 229–234. [https://doi.org/10.1016/0197-4556\(95\)00023-X](https://doi.org/10.1016/0197-4556(95)00023-X)
27. Herrmann, U. (2016). Touching insights: Visual and tactile cultures in researching art psychotherapy with congenitally blind children. *Intercultural Arts Therapies Research*. Routledge.
28. *Higienos institutas*. (s.a.). Žiūrėta 2024-04-09, https://stat.hi.lt/default.aspx?report_id=168
29. Hinz, L. (2009). *Expressive Therapies Continuum: A Framework for Using Art in Therapy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203893883>

30. Hunter, M., Struve, J. (1998). *The ethical use of touch in psychotherapy* (p. xviii, 301). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781483328102>
31. Indrayani, N., Immanuel, A. (2022). *Proceeding of Biopsychosocial Issues Self-Esteem in Total Blindness and Low Vision Individuals: A Narrative Literature Review*. <https://www.researchgate.net/publication/366192715>
32. Jang, H., Choi, S. (2012). Increasing ego-resilience using clay with low SES (Social Economic Status) adolescents in group art therapy. *The Arts in Psychotherapy*, 39(4), 245–250. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2012.04.001>
33. Kennedy, J. M. (1993). *Drawing & the blind: Pictures to touch*. Yale University Press.
34. Khil, L., Wellmann, J., Berger, K. (2015). Impact of combined sensory impairments on health-related quality of life. *Quality of Life Research*, 24(9), 2099–2103. <https://doi.org/10.1007/s11136-015-0941-7>
35. Khorammi - Najid, M., Sarabandi, A., Akbari, M.-R., Askarizadeh, F. (2016). The Impact of Visual Impairment on Quality of Life. *Medical Hypothesis, Discovery and Innovation in Ophthalmology*, 5(3), 96–103. <https://doi.org/10.1080/09286580601139212>
36. Kim, J. (2014). *Impact of Two-Dimensional versus Three-Dimensional Art Therapy on Locus of Control in Special Needs Children in South Korea*. <https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A252850/>
37. King, J. L., Kaimal, G., Konopka, L., Belkofer, C., Strang, C. E. (2019). Practical Applications of Neuroscience-Informed Art Therapy. *Art Therapy*, 36(3), 149–156. <https://doi.org/10.1080/07421656.2019.1649549>
38. Kızılaslan, A. (2020). *Teaching students with visual impairment*. Nova Science Publisher. <https://www.researchgate.net/publication/341000567>
39. Kriukelienė, L. (2009). *Dailės terapija: Mokomoji knyga*. (2 leid.). Vitae Litera.
40. Lebedeva, L. (2020). *Dailės terapija: Teorija ir praktika*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
41. Li, F. M., Zhang, L., Bandukda, M., Stangl, A., Shinohara, K., Findlater, L., Carrington, P. (2023). Understanding Visual Arts Experiences of Blind People. *Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, <https://doi.org/10.1145/3544548.3580941>
42. Liebmann, M. (2004). *Art Therapy for Groups: A Handbook of Themes and Exercises*. Psychology Press.
43. *Lietuvos aklujų ir silpnaregių sąjunga, Paslaugos*. (s.a.). Žiūrėta 2024-03-09. <https://lass.lt/passlaugos-lass-nariams/>
44. Malchiodi, C. A. (2012). *Handbook of art therapy* (2 leid.). The Guilford Press.

45. Mitchell, W. J. T. (2005). There Are No Visual Media. *Journal of Visual Culture*, 4(2), 257–266. <https://doi.org/10.1177/1470412905054673>
46. Moon, C. H. (2010). *Materials & Media in Art Therapy: Critical Understandings of Diverse Artistic Vocabularies* (1 leid.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203858073>
47. Nan, J. K. M., Ho, R. T. H. (2017). Effects of clay art therapy on adults outpatients with major depressive disorder: A randomized controlled trial. *Journal of Affective Disorders*, 217, 237–245. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.04.013>
48. Nan, J. K., Wong, W. (2021). A qualitative analysis of a clay art therapy project in enhancing emotion regulation among secondary school youth in the context of socio-political unrest. *Journal of Clinical & Developmental Psychology*, 3(1), 27–44. <https://www.researchgate.net/publication/346647706>
49. Nyman, S. R., Gosney, M. A., & Victor, C. R. (2010). Psychosocial impact of visual impairment in working-age adults. *The British Journal of Ophthalmology*, 94(11), 1427–1431. <https://doi.org/10.1136/bjo.2009.164814>
50. Oaklander, V. (2014). *Langas į vaiko pasaulį*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
51. Oaklander, V. (2012). *Paslėpti lobiai: Vaiko vidinio pasaulio žemėlapis*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
52. Okoko, J. M., Tunison, S., Walker, K. D. (2023). Thematic Analysis. *Springer Texts in Education* (p. 463–468). Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04394-9_72
53. Papadopoulos, K., Koustriava, E., Charalampidou, M., Gerapostolou, I. (2013). The Impact of Vision Loss in Personality Traits. *International journal of special education*, 28, 1–7. <https://www.researchgate.net/publication/289825696>
54. Partridge, E. E. (2016). Access to Art and Materials: Considerations for Art Therapists. *Canadian Art Therapy Association Journal*, 29(2), 100–104. <https://doi.org/10.1080/08322473.2016.1252996>
55. Partridge, E. E. (2022). Art therapy and older adults. *Foundations of Art Therapy*, 379–412. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824308-4.00012-0>
56. Péntzes, I., Engelbert, R., Heidendael, D., Oti, K., Jongen, E. M. M., Hooren, S. van. (2023). The influence of art material and instruction during art making on brain activity: A quantitative electroencephalogram study. *The Arts in Psychotherapy*, 83. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2023.102024>
57. Péntzes, I., van Hooren, S., Dokter, D., Hutschemaekers, G. (2018). How Art Therapists Observe Mental Health Using Formal Elements in Art Products: Structure and Variation as Indicators for Balance and Adaptability. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01611>

58. *Psichologijos žodynas / specialieji redaktoriai: Augis R., Kočiūnas R.* (1993). Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
59. Radziun, D., Crucianelli, L., Korczyk, M., Szwed, M., Ehrsson, H. H. (2023). The perception of affective and discriminative touch in blind individuals. *Behavioural Brain Research*, 444. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2023.114361>
60. Raudonienė, D. (2012). *Grafinis atvaizdas, skirtas aklam suvokėjui: Vizualumo ir taktilikos santykis*. Vilniaus dailės akademija. Prieiga per eLABa.
61. Rubin, J. A. (2011). *The Art of Art Therapy: What Every Art Therapist Needs to Know* (2 leid.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203893845>
62. Sherwood, P. (2004). *The Healing Art of Clay Therapy*. Australian Council for Educational.
63. Sholt, M., Gavron, T. (2006). Therapeutic Qualities of Clay-work in Art Therapy and Psychotherapy: A Review. *Art Therapy*, 23(2), 66–72. <https://doi.org/10.1080/07421656.2006.10129647>
64. Skirius, J. (2007). *Sporto medicina*. Lietuvos kūno kultūros akademija.
65. Stončiūtė, E. (2019). *Nuotaikos sutrikimų turinčių asmenų patyrimas užsiėmimuose su moliu dailės terapijos metu*. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Prieiga per eLABa.
66. Šapoka, K. (2009). Dailės ir terapijos santykis terapiniame kontekste. *Socialinis ugdyimas* (T. 18, p. 75–86). <https://hdl.handle.net/20.500.12259/109747>
67. *TLK-10-AM / ACHI / ACS elektroninis vadovas*. (s.a.). Žiūrėta 2024-04-09. http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/7s_kyrius.html
68. *Vision impairment and blindness*. (s.a.). World Health Organization. Žiūrėta 2024-04-08. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>
69. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (s.a.). Žiūrėta 2024-03-16, <https://www.vle.lt/>
70. Woltmann, A. G. (1993). Mud and clay. *Play therapy techniques*. 141–157. Jason Aranson, Inc.

PADĖKA

Dėkingumas sklinda: sau pačiai, kad taip šauniai padirbėjau,
mamai už rūpestį, palaikymą ir juoką,
vadovėms už išmintį ir palydėjimą,
kursiokams už bendrystę ir smagumą!

ačiū, buvo gražu.

PRIEDAI

1 priedas

TIRIAMOJO ASMENS INFOMAVIMO IR SUTIKIMO FORMA

Sutinku dalyvauti Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto Dailės terapijos II kurso studentės Gabrielės Gakšytės vedamuose dailės terapijos užsiėmimuose, kurie yra baigiamojo magistrinio darbo dalis.

Tyrimo duomenų rinkimo būdai: interviu, kūrinių, lipdinių nuotraukos, tyrėjo stebėjimo užrašai, refleksijos.

Dalyvavimo tyrime trukmė: 10 užsiėmimų po 1,5 val.

Tyrime bus užtikrintas dalyvių anonimiškumas ir konfidencialumas, surinkti ir analizės metu apibendrinti duomenys naudojami tik studijų tikslais. Taip pat užtikrinama galimybė nutraukti dalyvavimą tyrime.

(pasirašykite arba užrašykite „sutinku“)

(tyrėjo vardas, pavardė, parašas)

Pusiau struktūruoto interviu klausimai

1. Kokia buvo Jūsų patirtis dailės terapijos užsiėmimuose?
2. Pasidalinkite Jums labiausiai įsiminusi užsiėmimu.
3. Kas patiko ar nepatiko užsiėmimuose?
4. Kaip jautėtės lipdydama molį?
5. Ką išsinešate iš dailės terapijos užsiėmimų?
6. Kaip jautėtės grupėje?

Teminės analizės kodų, potemių ir temų pavyzdžiai

Originalus tekstas	Kodas	Potemė	Tema
„<...> kai būna kietas – gerai jaučiuosi, o kai pliurzė – įkiši ranką ir supranti, netinka. Per daug išsipurvini <...>“ Luka	29L. Kontrolės poreikis darbe su moliu pasireiškia per medžiagos konsistencijos pasirinkimą.	Molis skatina imtis veiksmo, tyrinėti jo savybes - kas patinka, o kas svetima	Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas
„<...> koks ten gražus, jokio ten grožio nebuvo, šovė į galvą ir padariau va taip <...>“ Beata	44B. Kritiškas požiūris į savo darbus ir potyrius.	Darbas su moliu patiriamas savikritiškai, per estetiką, o ne kaip terapinio proceso dalį.	Atsargus kūrybiškumo tyrinėjimas
„<...> nu kaip, nežinau, kaip tą pasakyti, čiupinėji, jis toks švelnus, malonus, ne koks akmuo <...>“ Viktorija	7V. Apibūdinamas molio lietimasis: švelnus, malonus, ne koks akmuo.	Noras dalyvauti ir suteikiamas malonumas	Prisilietimas atveria jausmus ir pasakojimus
„<...> mažesnėje grupėje geriau atsiverti, kalbėti. Kaip didesnė grupė vienas per kitą šaukia, negalima susikalbėti, o mažesnėje – kai nori kalbėti, tai ir klausosi <...>“ Luka.	12L. Maža grupė pranašesnė už didesnę.	Buvimas grupėje: tarp bendrystės ir individualumo	Ryšio kūrimas – aš ir kitas
„<...> nu gal žinot, kas patiko, labai nenorėjau eiti per visus ten čiupinėdama, bet kai perėjau, tai visai gerai buvo. Priešinausi, bet tas paliko galvoje <...>“ Viktorija	19V. Patirtis liesti kito kūrinį: nuo pasipriešinimo iki susidomėjimo.	Išreiškiamas baimė pakenkti kitam	Ryšio kūrimas – aš ir kitas

Visi tiriamųjų lipdiniai

Užsiėmimo nr.	Luka	Beata	Viktorija
1			
2			
3			
4			
5			
6			

Užsiēmimo nr.	Luka	Beata	Viktorija
7			
8			